

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

факультет здоров'я людини
кафедра психології та соціології

Фоміна Ю. В.

Кваліфікаційна робота
ВПЛИВ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА РОЗВИТОК
ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2024

**СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

Факультет здоров'я людини
(повне найменування інституту, факультету)

Кафедра психології та соціології
(повна назва кафедри)

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до кваліфікаційної роботи
освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр
(бакалавр, спеціаліст, магістр)
спеціальності 053 Психологія
(шифр і назва спеціальності)
Освітня програма «Психологія»

на тему: «Вплив стилю сімейного виховання на розвиток дитини молодшого
шкільного віку»

Виконала:

здобувачка вищої освіти групи ПС-20з

Фоміна Ю.В.

Керівник: к. психол. н., доц.

Сербін Ю. В.

Завідувачка кафедри психології та соціології:
д. психол. н., проф.

Бохонкова Ю. О.

Рецензент: д. психол.н., проф.,
професорка кафедри психології
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Волженцева І. В.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Факультет _____ здоров'я людини _____
Кафедра _____ психології та соціології _____
Освітньо-кваліфікаційний рівень _____ бакалавр _____
(бакалавр, спеціаліст, магістр)
Спеціальність _____ 053 Психологія _____
(шифр і назва)
Освітня програма _____ «Психологія» _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувачка кафедри
психології та соціології
Бохонкова Ю. О.

“20” травня 2024 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
ЗДОБУВАЧКИ ВИЩОЇ ОСВІТИ
Фоміної Юлії Вячеславівни

1. Тема роботи: «Вплив стилю сімейного виховання на розвиток дитини молодшого шкільного віку».

Керівник роботи: Сербін Ю.В.– к. психол. н., доц. кафедри психології та соціології, затверджений наказом по університету від «24» квітня 2024 року, № 28/15.17

2. Строк подання студентом роботи «14» червня 2024 року

3. Вихідні дані до роботи: обсяг роботи – 64 сторінки (1,5 інтервал, 14 шрифт з дотриманням відповідного формату), список використаної літератури оформлюється згідно з бібліографічними нормами з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015.

4. Перелік питань, які потрібно розробити: проаналізувати наукові джерела з проблеми впливу стилю сімейного виховання на розвиток дитини молодшого шкільного віку; підібрати діагностичний інструментарій згідно проблеми дослідження та провести експериментальне дослідження; за допомогою математичних методів обробити й презентувати отримані результати; на основі результатів проведеного констатувального експерименту розробити практичні рекомендації щодо покращення сімейного клімату задля гармонійного виховного впливу на особистість молодшого школяра.

5. Перелік графічного матеріалу: таблиці, рисунки (гістограми, діаграми)

6. Консультанти розділів роботи:

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1.	Сербін Ю. В. к. психол. н., доц., доцент кафедри психології та соціології	27.05.2024	09.06.2024
2.	Сербін Ю. В. – к. психол. н., доц., доцент кафедри психології та соціології	10.06.2024	23.06.2024

7. Дата видачі завдання: 20.05.2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів виконання кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів	Примітка
1	Визначення проблеми, завдань дослідження та розроблення плану кваліфікаційної роботи.	20.05.2024 – 26.05.2024	
2	Аналіз літератури за проблемою. Робота над теоретичною частиною дослідження.	27.05.2024 – 02.06.2024	
3	Підбір діагностичного інструментарію та проведення констатувального експерименту.	03.06.2024 – 06.06.2024	
4	Узагальнення результатів констатувального експерименту та їх графічна презентація.	07.06.2024 – 10.06.2024	
5	Розробка практичних рекомендацій, спрямованих на покращення сімейного клімату задля гармонійного виховного впливу на особистість молодшого школяра	11.06.2024 – 13.06.2024	
6	Представлення роботи на зовнішню рецензію.	14.06.2024 – 16.06.2024	
7	Перевірка роботи на академічний плагіат.	17.06.2024 – 19.06.2024	
8	Підготовка кваліфікаційної роботи до захисту.	20.06.2024 23.06.2024	
9	Захист кваліфікаційної роботи.	24.06.2024 – 30.06.2024	

Здобувачка вищої освіти

Фоміна Ю. В.

Керівник роботи:

к. психол. н., доц.

Сербін Ю. В.

РЕФЕРАТ

Текст – 64 с., табл. – 13, рис. – 8, література – 67 дж., додатків – 8.

В роботі проведено теоретичний аналіз впливу стилів сімейного виховання на розвиток дитини молодшого шкільного віку. Експериментально розглянуто стилі сімейного виховання, особливості взаємодії дитини молодшого шкільного віку з батьками. Проведено аналіз та підібрано психодіагностичні методики, спрямовані на дослідження стилів сімейного виховання та встановлення, як саме вони впливають на розвиток особистості молодшого школяра. За допомогою методів математичної обробки даних представлено результати констатувального експерименту, на основі яких підібрано матеріали для розробки практичних рекомендацій, спрямованих на покращення сімейного клімату задля гармонійного виховного впливу на особистість молодшого школяра.

Ключові слова: АВТОНОМНІСТЬ, АВТОРИТАРНИЙ СТИЛЬ, БАТЬКИ, ВЗАЄМОДІЯ, ВНУТРІШНЯ МОТИВАЦІЯ, ГАРМОНІЗАЦІЯ, ДЕМОКРАТИЧНИЙ СТИЛЬ, ДИСЦИПЛІНА, ДИТИНА, ЕМОЦІЙНА СТАБІЛЬНІСТЬ, ЕМОЦІЙНИЙ КОНТАКТ, ЕМПАТІЙНІСТЬ, ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ, КОМУНІКАЦІЯ, МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК, НЕГАТИВІЗМ, ОСОБИСТІСТЬ, ПОТРЕБИ, САМОСТІЙНІСТЬ, СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА РОЗВИТОК МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА	10
1.1. Аналіз наукової літератури з проблеми вивчення стилів сімейного виховання	10
1.2. Психологічна характеристика стилів сімейного виховання	14
1.3. Особливості розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку	18
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	25
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА РОЗВИТОК ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	26
2.1. Особливості впливу сімейного виховання на розвиток особистості молодшого школяра	26
2.2. Дослідження впливу стилю сімейного виховання на розвиток особистості молодшого школяра	30
2.3. Психологічний та статистичний аналіз результатів констатувального експерименту	36
2.4. Практичні рекомендації щодо покращення сімейного клімату задля гармонійного виховного впливу на особистість молодшого школяра.....	49
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	63
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	66
ДОДАТКИ	71

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Вплив стилів виховання на розвиток дитини молодшого шкільного віку є темою, яка привертає увагу не лише батьків та вихователів, але й психологів, педагогів та інших фахівців, що працюють у сфері дитячого розвитку. У цей віковий період формується особистість дитини, відбувається активний розвиток її психічних, соціальних, емоційних та когнітивних здібностей. Важливу роль у цьому процесі відіграє виховання, а саме стиль, який обирають батьки або опікуні.

Актуальність дослідження полягає в тому, що сучасне суспільство стикається з безпрецедентними викликами у вихованні дітей: зміна соціально-економічних умов, технологічний прогрес, зростання потоку інформації та інші фактори суттєво впливають на підходи до виховання. Відтак, розуміння та дослідження різних стилів виховання та їх впливу на розвиток дитини стає надзвичайно важливим завданням для батьків, педагогів та психологів.

Слід зазначити, що сім'я – це не просто осередок, де народжується і живе людина, це першоджерело її соціалізації, емоційної підтримки, духовного зростання та культурної спадкоємності. З перших днів життя дитина поринає в атмосферу сімейних цінностей, звичаїв та традицій, які формують її світогляд, емоційний інтелект та моральні орієнтири. Оскільки мета виховання підростаючого покоління – формування всебічно розвиненої особистості, сім'я, як і школа, здійснює моральне, розумове виховання тощо. Щира сутність виховної роботи, імовірно, полягає зовсім не у розмовах з дитиною, не в прямому впливі на дитину, а в організації самої родини, особистого і громадського життя й в організації життя дитини.

Діти прислухаються до розмов батьків, є свідками їх вчинків, радіють їх успіхам чи співчувають невдачам. Виховний вплив сім'ї зростає, якщо батьки цікавляться не лише навчанням, а й поза навчальною діяльністю своїх дітей. За таких умов інтереси сім'ї збігаються з інтересами суспільства, формується свідомий громадянин країни.

Різні аспекти становлення сім'ї, виконання нею основних функцій, впливу сімейного мікроклімату на процес сімейного виховання та формування особистості дитини, формування педагогічної культури батьків, проблеми сімейної дисгармонії, сімейних конфліктів досліджували вітчизняні вчені В. О. Сухомлинський, В. І. Войтенко, О. М. Вітенський, І. І. Голод, Л. М. Кочетова, Т. С. Мезенцева, О. В. Бабенко, Т. В. Білоус, О. І. Дмитренко, О. В. Жураківська, О. М. Кириленко, О. В. Коваленко, О. С. Луценко, Н. В. Мазуренко, О. В. Плахтій та ін.

Об'єкт дослідження – стилі сімейного виховання.

Предмет дослідження – вплив стилю сімейного виховання на розвиток дитини молодшого шкільного віку.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальному дослідженні особливостей впливу стилю батьківського виховання на розвиток особистості молодшого школяра; у розробці практичних рекомендацій щодо покращення сімейного клімату задля гармонійного виховного впливу на особистість молодшого школяра.

Для досягнення мети необхідно розв'язати наступні **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати наукову літературу з проблеми вивчення стилів сімейного виховання.
2. Виявити соціально-психологічні особливості впливу стилю сімейного виховання на розвиток особистості молодшого школяра.
3. Провести емпіричне дослідження особливостей впливу сімейного виховання на розвиток особистості молодшого школяра.
4. Здійснити психологічний та статистичний аналіз результатів констатувального експерименту.
5. На основі результатів констатувального експерименту розробити практичні рекомендації щодо покращення сімейного клімату задля гармонійного виховного впливу на особистість молодшого школяра.

Методологічну та теоретичну основу дослідження склали: концепція "авторитарного", "демократичного" та "безучасного" стилів виховання (Д. Баумрінд); ідеї гуманного виховання (В. Сухомлинський); концепція авторитарної особистості (К. Левін); теорія соціального навчання (А. Бандура, Р. Бандура); психоаналітична теорія розвитку особистості (З. Фройд, Е. Еріксон); теорія мотивації досягнень (Д. Мак-Клелланд); концепції впливу стиля родинного виховання на розвиток молодшого школяра (О. Є. Гуменюк, Ю. М. Якубова, Л.В. Долинська, З. В. Огороднійчук, Д. І. Іванов, Н. Ю. Пеньковська, В. М. Прийменко); сім'я як первинний чинник соціалізації і виховання (О. В. Гловацька, О. А. Курпіта, Г. А. Кошонько, О. І. Бондарчук, В. І. Гостовий, І. Д. Бех, Ж. В. Гордєєва, Т. Я. Григор'єва, А. С. Макаренко, О. Є. Марінушкіна, Ю. О. Замазій, М. В. Савчин, Л. П. Василенко, В. А. Семиченко, В. С. Заслуженюк, А. С. Співаковський).

Методи (методики) дослідження:

- *теоретичні*: аналіз наукової літератури з проблеми дослідження;
- *емпіричні*: спостереження, бесіда, експеримент (констатувальний), тестування (методика, опитувальник батьківського відношення (ОБВ) А. Я. Варга, В. В. Століна; методика PARI (тест-опитувальник вивчення батьківських установок (Є. С. Шефер і Р. К. Белл), проєктивні методики «Малюнок сім'ї» та «Автопортрет»);
- *методи математичної обробки даних*.

Теоретичне значення дослідження полягає в узагальненні та розширенні знань щодо особливостей розвитку дітей молодшого шкільного віку; у розкритті основних теоретичних концепцій, що визначають взаємозв'язок між стилями виховання та формуванням особистості дитини в молодшому шкільному віці.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані батьками, психологами, вчителями при роботі зі дітьми молодшого шкільного віку для гармонійного розвитку їх особистості, а також в процесі роботи при наданні психологічної допомоги.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА РОЗВИТОК МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

1.1. Аналіз наукової літератури з проблеми вивчення стилів сімейного виховання

Розвиток дитини в молодшому шкільному віці значною мірою залежить від стилю сімейного виховання. Сімейне середовище впливає на емоційний, когнітивний та соціальний розвиток дитини. Тому доцільним є розкриття концепцій українських та зарубіжних авторів щодо впливу різних стилів виховання на розвиток дитини молодшого шкільного віку.

Серед українських вчених у даному напрямку можна виділити таких як Василь Олександрович Сухомлинський, Олександр Євгенович Гуменюк, Лариса Володимирівна Долинська, Юлія Миколаївна Якубова та інші.

В. О. Сухомлинський видатний український педагог, наголошував на важливості гармонійного виховання, що базується на любові, довірі та взаємоповазі. Він вважав, що родина є першою і найважливішою школою життя дитини, де формується її характер, моральні цінності та життєві орієнтири. Він підкреслював значення авторитетного (демократичного) стилю виховання, який сприяє розвитку самостійності, відповідальності та творчих здібностей у дітей [37].

О. Є. Гуменюк досліджував вплив емоційної підтримки та позитивного ставлення батьків на розвиток дитини. Він вважав, що стиль виховання, який базується на любові, довірі та взаєморозумінні, сприяє розвитку у дитини впевненості в собі, високої самооцінки та соціальної компетентності. Науковець наголошував на важливості авторитетного стилю виховання для всебічного розвитку молодших школярів [28].

Л. В. Долинська акцентувала увагу на ролі сім'ї у формуванні емоційної стійкості та соціальної адаптації дітей. Вона вважала, що індиферентний стиль виховання, де батьки виявляють мало зацікавленості до дитини, може призводити до розвитку низької самооцінки, почуття самотності та соціальної ізоляції у молодших школярів [13].

Ю. М. Якубова досліджує вплив різних стилів виховання на академічну успішність та поведінкові характеристики дітей. Вона зазначає, що авторитарний стиль виховання може призводити до високих академічних досягнень, проте це часто супроводжується високим рівнем стресу та тривожності у дитини [37].

Також науковці пропонують більш детальну типологію стилів сімейного виховання подібну до типології Д. Баумрінд, яка включає чотири основних типи:

- Авторитарний з акцентом на жорсткість та покарання.
- Демократичний з акцентом на співпрацю та взаємоповагу.
- Ліберальний: характеризується наданням дітям максимальної свободи та самостійності. Батьки не встановлюють чітких правил та не очікують від дитини відповідальності.
- Індиферентний з акцентом на байдужість та незацікавленість батьків у житті дитини [5].

Серед зарубіжних вчених, психологів особливий вклад зробили Діана Баумрінд, Джон Боулбі, Мартін Селігман, Лоуренс Стейнберг, Мері Ейнсворт.

Д. Баумрінд, відомий американський психолог, виділила три основні стилі виховання: авторитарний, авторитетний та пермісивний. Баумрінд вважала, що авторитетний стиль, який поєднує високий рівень контролю з високою підтримкою, є найбільш сприятливим для розвитку дітей. Авторитарний стиль, з іншого боку, призводить до розвитку високої тривожності та низької самооцінки, тоді як пермісивний стиль сприяє недостатній самодисципліні та проблемам з самоконтролем [60].

Д. Боулбі, британський психоаналітик і психолог, розробив теорію прив'язаності, яка підкреслює важливість емоційного зв'язку між дитиною та батьками. Він вважав, що стиль виховання, який забезпечує надійну прив'язаність, сприяє емоційному благополуччю та соціальному розвитку дитини. Батьки, які забезпечують емоційну підтримку та стабільність, допомагають дитині розвивати почуття безпеки та довіри до світу [37].

М. Селігман, американський психолог, відомий своїми дослідженнями в області позитивної психології, підкреслював важливість оптимістичного виховання. Він вважав, що стиль виховання, який заохочує позитивне мислення та підхід до життя, сприяє розвитку у дітей стійкості до стресів, впевненості в собі та високої самооцінки. Селігман підкреслював значення підтримки та заохочення з боку батьків у формуванні позитивного світогляду у дітей [68].

Л. Стейнберг, американський психолог, спеціалізується на дослідженнях розвитку підлітків, проте його концепції також застосовуються до молодшого шкільного віку. Він вважає, що авторитетний стиль виховання, який поєднує дисципліну та емоційну підтримку, сприяє кращим академічним досягненням, соціальній адаптації та емоційному благополуччю дітей [69].

М. Ейнсворт, канадсько-американський психолог, також досліджувала теорію прив'язаності. Вона розробила методика "незнайома ситуація", яка дозволяє оцінити типи прив'язаності між дитиною та її батьками. Її дослідження показали, що надійна прив'язаність, яка формується в умовах емоційної підтримки та стабільності, сприяє розвитку впевненості в собі та високої самооцінки у дітей [68].

Вітчизняні та закордонні дослідники підтверджують, що емоційне здоров'я дитини напряму залежить від того, чи підтримує вона постійний контакт з обома батьками.

Сім'я, порівняно з іншими соціальними інститутами, має ряд унікальних особливостей, які роблять її першочерговою сферою формування особистості дитини [38]. Розглянемо їх:

- комплексність функцій, сім'я, на відміну від інших інститутів, охоплює всі сфери людської життєдіяльності, реалізуючи їх через свої функції: економічну, репродуктивну, виховну, соціалізаційну, психоемоційну, рекреаційну. Це веде до формування власного сімейного способу життя, мікрокультури, що базується на цінностях та культурних елементах суспільства або його окремих верств. За твердженням А. Карлсона, сім'я – це "суспільство в мініатюрі", з якого бере початок соціальна взаємодія загалом;

- раннє включення в соціальне середовище, з перших днів життя дитина опиняється в сім'ї, де формує свої перші уявлення про добро і зло, моральні норми. Сімейне середовище стає для дитини максимально сприйнятливим до виховних впливів. Фактично, сім'я виступає першою ланкою, що поєднує людину з суспільством, передаючи з покоління в покоління генетичний код та соціальні цінності, які на суб'єктивному рівні стають орієнтирами для членів сім'ї;

- безперервність і різноманітність взаємодії, сімейне середовище характеризується безперервністю та тривалістю контактів між людьми різної статі, віку та життєвого досвіду. Це сприяє інтеріоризації дитиною зразків поведінки, насамперед батьків, а потім і людей поза сім'єю;

- емоційна основа взаємодії, стосунки в сім'ї базуються на емоціях, таких як любов і симпатія. Це створює сприятливі умови для спрацьовування неусвідомлюваних дитиною соціально-психологічних механізмів впливу, як наслідування, навіювання та психологічне "зараження" [28].

В Україні нуклеарна сім'я з однією дитиною є домінуючою моделлю. Батьки в таких сім'ях зазвичай професійно зайняті, а їхні стосунки з родичами мають переважно діловий характер. У неповних сім'ях виховується близько 1,5 мільйона дітей. Зменшення реальних доходів родин ускладнює створення сприятливих умов життя для дітей у більшості українських сімей .

Реалізація виховного потенціалу сучасної української сім'ї часто стикається з численними перешкодами. Цей феномен обумовлюється як особливостями суспільного виховання, так і низкою внутрішньо-сімейних

факторів: нестабільністю сімейних структур, зниженням народжуваності, розмиванням традиційної ролі батька, зростанням трудової зайнятості жінок та іншими.

Сімейне виховання, як будь-який організований процес, потребує чіткої мети та визначення конкретних завдань. Науковці класифікують стилі сімейного спілкування на основі поєднання двох ключових параметрів: батьківської любові (теплоти) та батьківських меж (контролю). А. Маслоу стверджує, що потреба в любові, в приналежності та в відчутті необхідності для інших є однією з фундаментальних людських потреб. Її задоволення – це важлива умова гармонійного розвитку дитини [37].

Важливо підкреслити, що визначення та встановлення меж для дітей є невід'ємним батьківським обов'язком. Обмеження необхідні з різних причин: для запобігання тілесним ушкодженням, для формування у дитини внутрішніх правил поведінки та для адаптації до норм суспільства. Встановлено чіткий зв'язок між стилем сімейного спілкування та типами особистості дітей [19].

Отже, стилі сімейного виховання мають значний вплив на розвиток дитини молодшого шкільного віку. Українські та зарубіжні автори підкреслюють важливість авторитетного стилю виховання, який поєднує дисципліну та емоційну підтримку, як найбільш сприятливого для всебічного розвитку дитини. Батькам важливо усвідомлювати вплив своїх виховних підходів та створювати сприятливе середовище для розвитку емоційного, соціального та когнітивного потенціалу дитини.

1.2. Психологічна характеристика стилів сімейного виховання

Сім'я відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини, і стиль виховання, який обирають батьки, має значний вплив на її розвиток. Існує кілька основних стилів сімейного виховання, кожен з яких має свої психологічні характеристики та наслідки для дитини. Для більш детального

розкриття теми необхідно надати характеристики основних стилів сімейного виховання, зокрема авторитарного, авторитетного, пермісивного та індиферентного стилів.

Авторитарний стиль виховання характеризується високим рівнем контролю та низьким рівнем теплоти й підтримки. Батьки, які дотримуються цього стилю, очікують від дітей безумовного підкорення та часто застосовують жорсткі дисциплінарні методи. Основні психологічні риси цього стилю:

1. Контроль і дисципліна: Батьки встановлюють суворі правила і очікують їх неухильного дотримання.
2. Низька емоційна підтримка: Дитині бракує емоційного тепла та підтримки з боку батьків.
3. Наслідки для дитини: Діти можуть розвивати почуття тривожності, низької самооцінки, залежності від авторитетів, а також демонструвати агресивну або замкнуту поведінку.

Авторитетний стиль виховання поєднує високий рівень контролю з високим рівнем теплоти й підтримки. Батьки встановлюють чіткі правила, але також враховують думку дитини і пояснюють свої рішення. Основні психологічні риси цього стилю:

1. Баланс контролю та підтримки: Батьки встановлюють чіткі, але гнучкі правила, забезпечуючи при цьому емоційну підтримку.
2. Стимулювання самостійності: Дітей заохочують до самостійного мислення та прийняття рішень.
3. Наслідки для дитини: Діти розвивають високу самооцінку, самостійність, відповідальність, добрі соціальні навички та здатність до співпраці.

Пермісивний стиль виховання, або ліберальний характеризується низьким рівнем контролю з боку батьків, високим рівнем емоційної підтримки та мінімальним втручанням у життя дитини, може мати суттєвий вплив на її особистісний розвиток.

Характерні риси пермісивного стилю:

1. Низький рівень контролю: Батьки не встановлюють чітких правил та обмежень, надаючи дитині значну свободу дій.
2. Високий рівень емоційної підтримки: Батьки щиро висловлюють любов та підтримку дитині, заохочують її самовираження та емоційну відкритість.
3. Мінімальне втручання: Батьки не схильні до надмірного контролю та втручання у життя дитини, надаючи їй можливість самостійно приймати рішення та вчитися на власних помилках.
4. Уникання покарань: Замість покарань, батьки надають перевагу поясненню та заохоченню позитивної поведінки.

Психологічні наслідки для дитини:

1. Недостатня самодисципліна: Через відсутність чітких правил та очікувань, діти, виховані у пермісивному стилі, можуть мати труднощі з самодисципліною та самоконтролем.
2. Проблеми з відповідальністю: Не маючи чіткої структури та обмежень, діти можуть відчувати труднощі з розумінням та прийняттям відповідальності за свої дії.
3. Емоційна нестабільність: Відсутність чітких орієнтирів та емоційної підтримки з боку батьків може призвести до емоційної нестабільності та залежності від зовнішніх стимулів.
4. Егоїстична поведінка: Надмірне підкреслення свободи та самовираження може сприяти розвитку егоїстичної поведінки, адже дитина не вчиться враховувати потреби та почуття інших людей.

Індиферентний стиль виховання, що характеризується низьким рівнем контролю та підтримки з боку батьків, може мати руйнівний вплив на емоційний, соціальний та когнітивний розвиток дитини.

Основні характеристики індиферентного стилю:

1. Низький рівень контролю та турботи: Батьки, які практикують цей стиль, не зацікавлені в житті, потребах та проблемах дитини. Вони не

встановлюють чітких правил, не очікують від дитини відповідальності та не надають їй емоційної підтримки.

2. Байдужість: Батьки не виявляють любові, тепла чи турботи до дитини. Вони емоційно відсторонені, не спілкуються з дитиною та не цікавляться її життям.

3. Відсутність емоційної взаємодії: Між батьками та дитиною не існує емоційного зв'язку. Батьки не діляться своїми почуттями з дитиною, не вчать її емоційної саморегуляції та не розуміють її емоційних потреб.

4. Мінімальне спілкування: Батьки не спілкуються з дитиною на емоційні теми, не цікавляться її думками та почуттями. Вони не читають їй казки, не співають колискових, не обіймають її та не проводять з нею якісного часу.

Наслідки індіферентного стилю виховання для дитини:

1. Відчуття непотрібності та ізольованості: Дитина, яка не отримує емоційної підтримки та любові від батьків, може відчувати себе непотрібною, самотньою та покинутою.

2. Низька самооцінка: Батьківська байдужість може призвести до розвитку низької самооцінки у дитини. Вона може відчувати себе негідною любові та поваги.

3. Труднощі в соціалізації: Дитина, яка не вчиться емоційної взаємодії з батьками, може мати труднощі з встановленням здорових стосунків з однолітками та іншими людьми.

4. Емоційні проблеми: Індіферентний стиль виховання може призвести до розвитку емоційних проблем, таких як депресія, тривога, гнів та агресія.

5. Затримка когнітивного розвитку: Батьківська байдужість може негативно вплинути на когнітивний розвиток дитини. Вона може мати проблеми з навчанням, концентрацією уваги та вирішенням проблем.

1.3. Особливості розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку

Молодший шкільний вік – це динамічний період, коли дитина стрімко розвивається у всіх аспектах: фізичному, інтелектуальному, емоційному та соціальному.

Визначаючи межі шкільного дитинства, важливо враховувати низку факторів, пов'язаних з психофізичним розвитком дітей та їх переходом до навчальної діяльності, яка стає для них основною.

Анатомо-фізіологічні особливості. У цей період фізичний розвиток дитини відбувається досить рівномірно. Відбувається збільшення зросту та ваги, зміцнюється імунна система, активно розвиваються м'язи серця. Артерії у школяра дещо ширші, ніж у дорослого, що пояснює особливості артеріального тиску. Частота серцевих скорочень стає стабільнішою, однак вона швидко змінюється під впливом різноманітних рухів та емоцій, як позитивних, так і негативних. [32, с.167].

Кістково-сполучний апарат молодших школярів характеризується значною гнучкістю, оскільки їхні кістки містять багато хрящової тканини. Це важливо враховувати для запобігання викривленню хребта, вдавлюванню грудної клітки та сутулості.

Розвиток м'язової системи дітей сприяє збільшенню їхньої фізичної сили, проте дрібні м'язи кистей рук розвиваються повільніше. Першокласникам важко писати в межах рядка, координувати рухи руки та уникати зайвих рухів, що призводять до швидкої втоми. Тому важливо проводити фізичні вправи, які знімають напруження дрібних м'язів пальців і кистей рук. [32].

У дітей добре розвинені всі органи чуття, але деякі з них мають свої специфічні особливості. Наприклад, через еластичність кришталика очі можуть швидко змінювати свою форму залежно від пози під час читання та письма. Якщо не враховувати цієї особливості зору молодших школярів і не

коригувати їхні пози під час уроків, це може призвести до підвищення внутрішньоочного тиску, нечіткості зображень на сітківці та розвитку короткозорості.

Маса мозку молодшого школяра наближається до маси мозку дорослої людини, з особливим збільшенням лобних долей, які відповідають за функціонування другої сигнальної системи. Паралельно відбуваються значні зміни у розвитку та функціонуванні центральної нервової системи, що ускладнює аналітико-синтетичну діяльність кори великих півкуль головного мозку [32].

Розвиток психіки та пізнавальної діяльності. Під час навчання, яке є основною діяльністю учнів, відбувається як кількісний, так і якісний розвиток пізнавальних процесів. Це проявляється у вдосконаленні сприйняття. Кількісні зміни включають збільшення швидкості сприйняття та кількості об'єктів, які дитина може запам'ятати, а також розширення обсягу запам'ятовуваних даних. Якісні зміни відображають підвищення ефективності пізнавальних процесів.

Сприйняття стає більш довільним, цілеспрямованим і категоріальним, хоча можуть виникати труднощі у сприйнятті форм та їх відображенні, а також у написанні букв і цифр. Розвивається здатність розрізняти висоту звуків, чому сприяють уроки музики і співів. Молодший шкільний вік є оптимальним для початку музичних занять. В учнів формується здатність спостерігати явища навколишньої дійсності, тобто, виходячи з певної мети, помічати їх, виявляти істотні деталі, з'ясовувати взаємозв'язки між ними [32].

Значні якісні зміни відбуваються в розвитку пам'яті у молодших школярів. Під час навчання формується логічна пам'ять, яка відіграє ключову роль у засвоєнні знань. Проте, оскільки діти ще не навчилися розрізняти різні типи завдань (наприклад, запам'ятати і відповісти від інших навчальних завдань, таких як розуміння), вони часто схильні дослівно запам'ятовувати і відтворювати інформацію. При належному педагогічному керівництві учні можуть осмислено запам'ятовувати доступний їм матеріал [32].

Дослівне запам'ятовування має свої переваги, оскільки воно допомагає накопичувати словниковий запас і розвивати культуру мовлення, а також зміцнює довільну пам'ять. У процесі заучування діти розвивають самоконтроль і навчаються виявляти та виправляти помилки у відтворенні. З часом зростають продуктивність, обсяг, точність і міцність запам'ятовування матеріалу. Учні все частіше використовують спеціальні мнемічні прийоми для покращення пам'яті [32].

Розвиток пам'яті полягає в переході від мимовільного до довільного запам'ятовування, з акцентом на зростання довільної пам'яті, а також на розвиток образної та словесно-логічної пам'яті. Для покращення логічної пам'яті важливо, щоб учитель ставив перед учнями завдання зрозуміти матеріал (проаналізувати, порівняти, згрупувати тощо) і завчити його. Довільне запам'ятовування стає більш ефективним, коли матеріал перетворюється на активний зміст діяльності учнів.

Розвиток уяви прогресує від репродуктивних форм до творчого осмислення уявлень, переходячи від довільного комбінування до логічно обґрунтованого створення нових образів. Діти стають більш вимогливими до своїх уявних витворів, і зростає швидкість створення фантазійних образів.

Мислення стає конкретно-образним, але поступово важливішими стають абстрактні компоненти. Під впливом навчання змінюється співвідношення між образними і понятійними, конкретними та абстрактними компонентами мислення. Молодші школярі легше засвоюють індуктивні умовиводи, ніж дедуктивні.

Ці умовиводи взаємодіють у мисленні, яке спрямоване на вирішення пізнавальних завдань, особливо тих, що вимагають розкриття причин різних явищ та мотивів поведінки людини.

У розвитку мовлення важливим є використання різних форм слова, а також писемного та внутрішнього мовлення, яке проявляється у функціональних формах: повторення, монолог, колективний монолог, повідомлення, критика, наказ, прохання, погрози, питання і відповіді.

Відбуваються зміни в морфологічній структурі усного та писемного мовлення, розвиваються словесні асоціації, вдосконалюється писемне мовлення, розширюються взаємозв'язки між компонентами мовленнєвої структури. Значно збільшується кількість слів, які діти використовують для позначення предметів, явищ, їхніх ознак, дій і процесів. Однак, у їхньому усному мовленні все ще спостерігаються дефекти (шепелявість, заміна звуків, заїкання, картавість тощо), які вимагають уваги не лише вчителя, а й спеціаліста-логопеда [32].

Показником успіху учнів у засвоєнні мовлення є мовчазне читання, яке відрізняється від читання вголос зменшенням зовнішніх мовно-рухових актів: спочатку дитина читає пошепки, а потім переходить до читання мовчки. Мовчазне читання сприяє розвитку самоконтролю, уваги та внутрішнього мовлення.

Переважно проявляється мимовільна увага, коли діти активно реагують на все нове, яскраве і незвичайне. Мимовільна увага має свої позитивні аспекти, але вона недостатня для досягнення успіхів у навчанні. З віком збільшується обсяг і стійкість уваги, що залежить від важливості навчального матеріалу. Усвідомлення учнями значущості засвоєння матеріалу є умовою для розвитку стійкої довільної уваги.

У молодшому шкільному віці особливий етап становлення особистості і на дитину впливає безліч різноманітних факторів, розуміння яких є ключовим для вихователів, психологів та батьків.

1. Біологічні детермінанти:

- спадковість: Генетичний код дитини відіграє суттєву роль у формуванні її фізичних, інтелектуальних та емоційних рис. Спадковість може обумовлювати схильність до певних захворювань, темперамент, здібності до навчання та інші особливості;
- стан здоров'я: Загальний стан здоров'я дитини, наявність хронічних хвороб чи вад розвитку суттєво впливають на її фізичний та

психоемоційний розвиток. Діти з порушеннями здоров'я потребують особливої уваги та підтримки з боку дорослих;

- темпи дозрівання: Різний темп фізичного та емоційного дозрівання дітей може призводити до нерівномірного розвитку, впливаючи на їх самосприйняття та взаємодію з однолітками [32].

2. Психологічні аспекти:

- інтелект: Рівень інтелектуального розвитку дитини визначає її здатність до навчання, засвоєння знань та навичок. Діти з високим інтелектом зазвичай легше сприймають нову інформацію, швидше навчаються та досягають кращих результатів у навчанні;

- емоційний розвиток: Здатність дитини регулювати свої емоції, будувати стосунки з іншими та долати стресові ситуації відіграє важливу роль у її загальному благополуччі. Діти з розвиненим емоційним інтелектом краще адаптуються до нових умов, легше знаходять спільну мову з однолітками та дорослими, а також успішніше справляються з труднощами;

- самооцінка: Позитивна самооцінка дає дитині впевненість у власних силах та можливостях, що є запорукою її успішного розвитку в різних сферах життя. Висока самооцінка мотивує досягнень, сприяє формуванню активної життєвої позиції та стійкості до невдач.

3. Соціальні детермінанти:

- сім'я: Стосунки з батьками, братами та сестрами, а також емоційна атмосфера в сім'ї суттєво впливають на емоційний розвиток дитини, її ціннісні орієнтири та поведінку. Сприятливий сімейний клімат, де панує любов, повага та взаєморозуміння, дає дитині відчуття безпеки та підтримки, що є запорукою її психічного благополуччя;

- школа: Вчителі, однокласники та шкільне середовище відіграють ключову роль у навчанні, соціалізації та вихованні дитини. Авторитетні та доброзичливі вчителі, які вміють зацікавити дітей навчальним матеріалом та створити атмосферу співпраці, мотивують учнів до досягнень та сприяють їхньому всебічному розвитку;

– друзі: Дружні стосунки з однолітками дають дитині можливість розвивати важливі соціальні навички, вчитися співпрацювати, спілкуватися, долати конфлікти та будувати здорові стосунки з іншими людьми [59].

2. Педагогічні аспекти:

– методи навчання: Ефективні методи навчання, які враховують індивідуальні особливості та потреби кожної дитини, сприяють кращому засвоєнню знань, розвитку навичок та формуванню стійкої мотивації до навчання;

– взаємодія з учителем: Позитивні стосунки з учителем, його підтримка, заохочення та віра в здібності дитини відіграють важливу роль у її самооцінці, впевненості у власних силах та прагненні до досягнень;

– шкільний клімат: Сприятливий шкільний клімат, де панує атмосфера поваги, взаємодопомоги та співпраці, сприяє емоційному благополуччю дитини, знижує рівень тривожності та створює умови для її успішного навчання та розвитку.

Важливо зазначити, що всі ці фактори тісно взаємопов'язані та впливають один на одного. Для того, щоб дитина розвивалась гармонійно та всебічно, необхідно створювати для неї сприятливі умови в сім'ї, школі та позашкільному середовищі [59].

Окрім вищезазначених, на розвиток дітей молодшого шкільного віку також можуть впливати:

– економічні фактори: Рівень доходу сім'ї, доступ до якісної освіти та медичних послуг;

– культурні фактори: Цінності, норми та традиції культури, в якій виховується дитина;

– екологічні фактори: Якість навколишнього середовища, в якому живе дитина.

Розуміння факторів, які впливають на розвиток дітей молодшого шкільного віку, є ключовим для батьків, педагогів та інших спеціалістів, які працюють з дітьми. Це дозволяє їм створювати оптимальні умови для

навчання, виховання та розвитку кожної дитини, сприяючи її гармонійному становленню та самореалізації.

Для гармонійного розвитку дитини молодшого шкільного віку важливою умовою є якісні стосунки з батьками та однолітками, а також взаємостосунки з вчителем.

Батьки відіграють безпрецедентну роль у житті та емоційному становленні дитини, будучи її першим соціальним оточенням. Їхній особистий вплив на формування особистості дитини важко переоцінити. Невипадково саме до батьків, особливо до матері, ми звертаємося за підтримкою у скрутні моменти життя.

Стосунки між дитиною та батьками визначаються унікальними почуттями, які відрізняються від інших емоційних зв'язків. Ця специфіка зумовлена тим, що батьківська турбота є життєво необхідною для дитини. Нестача ж батьківської любові - це критична потреба для маленької людини, яка може мати руйнівні наслідки для її емоційного та психологічного розвитку [59].

Отже, виховання дитини – це складний і багатогранний процес, який потребує від батьків не лише знань, але й щирої любові, терпіння та мудрості. Забезпечення емоційного благополуччя та всебічного розвитку дитини є одним із найважливіших завдань батьків. У цьому контексті ключову роль відіграє щира й безумовна батьківська любов, яка слугує фундаментом для подальшого формування особистості.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Сім'я відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини, і стиль виховання, який обирають батьки, має значний вплив на її розвиток. Існує кілька основних стилів сімейного виховання, кожен з яких має свої психологічні характеристики та наслідки для дитини.

У молодшому шкільному віці відбувається розвиток особистісних якостей не тільки в інтелектуальній, а й в емоційній, вольовій сферах, спілкуванні з дорослими та однолітками. Джерелом емоцій у молодших школярів є навчальна та ігрова діяльність. Формуванню почуттів сприяють успіхи та невдачі у навчанні, взаємини в колективі, читання художньої літератури, сприймання телепередач, кінофільмів, інтелектуальні ігри тощо. До емоційної сфери належать переживання нового, здивування, сумнів, радощі пізнання — основи формування пізнавальних інтересів, допитливості учнів. Колективні заняття сприяють розвитку моральних почуттів і формуванню таких рис характеру, як відповідальність, товарицькість, колективізм.

Розвитку моральних почуттів (дружби, товарицькості, обов'язку, гуманності) сприяє перебування учнів у колективі, об'єднаному спільною навчальною діяльністю. Розвивається почуття симпатії, важливе для утворення малих груп, з яких складаються колективи.

Формуванню вольових якостей (самостійності, впевненості у своїх силах, витримки, наполегливості) сприяє шкільне навчання, яке вимагає від учнів усвідомлення й виконання обов'язкових завдань, підпорядкування їм активності, довільного регулювання поведінки, уміння активно керувати увагою, слухати, думати, запам'ятовувати, узгоджувати свої потреби з вимогами вчителя.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛЮ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Особливості впливу сімейного виховання на розвиток особистості молодшого школяра

Розвиток особистості молодшого шкільного віку обумовлений комплексом взаємопов'язаних факторів, що включають сімейний, соціальний, шкільний, культурний, генетичний та біологічний вплив. Сімейна атмосфера, якість батьківських взаємин та рівень підтримки, впливають на емоційний стан та соціальну адаптацію дитини. Спілкування з однолітками та дорослими в школі формує соціальні навички та самооцінку. Шкільне середовище впливає на інтелектуальний та психологічний розвиток через освітні можливості та взаємодію з педагогами. Культурний і соціальний контекст надає дитині моделі поведінки та визначає систему цінностей. Генетичні передбачення та біологічні особливості також впливають на розвиток особистості через фізіологічні процеси та розвиток мозку.

Родинне оточення є першим чинником у формуванні особистості дитини, відіграючи важливу роль у її житті. Відносини з батьками, особливо з матір'ю, часто стають опорою у складних моментах. Почуття, що виникають у взаємодії дитини з батьками, неповторні, вони відрізняються від інших емоційних зв'язків. Сутність цих почуттів базується на необхідності батьківського догляду для забезпечення дитини основами життя. Дефіцит батьківської любові може справді негативно позначитися на життєвій необхідності маленької особистості. Основне завдання батьків полягає у створенні у дитини впевненості в тому, що вона люблена й піклуються про неї. Ніколи не повинні з'являтися сумніви щодо батьківської любові. Найбільш

природний та важливий із усіх обов'язків батьків - це ставлення до дитини з любов'ю та увагою в будь-якому віці [19, с.65].

Згідно з психологічними дослідженнями, є теорії що саме через негативний вплив певних стилів виховання на дитину дошкільного та молодшого шкільного віку, у більш старшому віці можуть проявлятися випадки девіантної поведінки, часто винні батьки, які не виявляють достатньої любові до своїх дітей. Одна з основних вимог до сімейного виховання полягає у виявленні батьками глибокої любові. Проте, важливо розуміти, що ця любов не обмежується лише проявами емоційної прихильності та повсякденного догляду за дитиною. Вона передбачає створення довіри та впевненості в дитині у тому, що вона є об'єктом незаперечного батьківського прийняття та підтримки. [19, с.68].

Чимало батьків вважають, що виявлення любові до дітей може викликати у них егоїзм та прояви аморального способу життя, оскільки вони вважають, що якщо дитина впевнена у своєму батьківському прийнятті, це може сприяти формуванню негативних особистісних рис. Усі ці небажані особистісні риси виникають саме у випадках недостатньої демонстрації батьківської любові, коли дитина зазнає емоційного дефіциту та не має міцного фундаменту стабільної батьківської підтримки. Закладання у дитину відчуття турботи та прийняття не залежить від того, як багато часу батьки приділяють дитині, чи вона проводить час вдома чи в дитячому садку. Це також не пов'язано з матеріальними ресурсами або обсягом витрат на виховання. Навіть при відсутності явної уваги батьків та численних занять, які не виникають з їх боку, можна досягти цієї основної виховної мети [19, с.89].

Зв'язок і взаєморозуміння між дитиною та дорослим не виникають автоматично, але вимагають активної побудови з боку батьків або опікунів. У контексті обговорення емоційного контакту та взаєморозуміння між дітьми та дорослими, під таким контактом розуміється процес діалогу та взаємодії між дитиною та дорослим.

У психології розрізняють шість основних стилів сімейного виховання: авторитарний, потуральний, демократичний, хаотичний, відчужений та гіперопіка. Кожен із цих стилів має свої унікальні характеристики і впливає на психіку та особистісний розвиток дитини по-різному.

Під стилем сімейного виховання розуміється спосіб взаємовідносин у сім'ї, що передбачає використання батьками комплексу прийомів та методик впливу на дитину. Ці методики визначаються оригінальною манерою вербальної та невербальної взаємодії, рівнем контролю, опіки та турботи, якістю психоемоційних контактів між дорослими та дітьми, характером впливу на поведінку дитини з боку батьків, кількістю заборон тощо. На сьогодні існує багато класифікацій стилів сімейного виховання, але традиційно використовується класифікація Д. Баумринд, яка включає такі типи:

1. Авторитарний стиль виховання характеризується беззаперечним підпорядкуванням та послухом дорослим. У таких сім'ях не враховуються індивідуальні та вікові особливості дитини, її інтереси, бажання, прагнення, що негативно позначається на розвитку її особистісних якостей.

2. Ліберальний стиль виховання передбачає, що дитина отримує повну свободу дій, без встановлення будь-яких рамок та обмежень. Батьки більше віддають, ніж вимагають, і не очікують від дитини зрілої поведінки та самостійності. Це може призвести до того, що дитина стає невпевненою в собі, нездатною протистояти щоденним труднощам, схильною до депресій і фобій.

3. Демократичний стиль виховання базується на взаємній любові, підтримці, повазі, турботі та частому спілкуванні. Батьки тверді, справедливі та послідовні у своїх вимогах, використовують розумні докази, обговорення та переконання, але не силу. Вони заохочують особисту відповідальність і самостійність дитини, при цьому наполягають на підпорядкуванні встановленим стандартам поведінки.

Е. Маккобі та Дж. Мартін доповнили класифікацію Д. Баумринд ще одним типом:

4. Індиферентний стиль виховання характеризується відсутністю вимог, певних реакцій на потреби дитини, а також близької взаємодії з нею. Батьки, хоча і задовольняють усі основні потреби дитини, практично не цікавляться її життям, що відбивається на дитині – вона стає замкненою, відчуженою, часто агресивною.

Кожен стиль виховання впливає на розвиток особистості молодшого школяра, а саме:

– авторитарний стиль виховання. Діти, виховані в авторитарних сім'ях, часто мають низьку самооцінку та відчувають значний стрес. Вони можуть бути слухняними, але при цьому невпевненими, боязкими та неініціативними. Часто у таких дітей пригнічується творче мислення і здатність приймати самостійні рішення. Вони можуть бути схильні до агресивної поведінки, коли стикаються з ситуаціями, де потрібно відстоювати свої інтереси.

– ліберальний стиль виховання. Діти, яким дозволяють робити все, що вони хочуть, часто виростають невпевненими в собі та нездатними впоратися з труднощами. Через відсутність структури і дисципліни у них можуть виникати проблеми з самоконтролем і організацією. Вони можуть виявляти егоїстичні риси та мати труднощі у встановленні меж у взаєминах з однолітками.

– демократичний стиль виховання. Молодші школяри, виховані в демократичних сім'ях, зазвичай мають високу самооцінку, почуття відповідальності та незалежності. Вони вміють висловлювати свої думки і емоції, розвивають хороші соціальні навички, такі як співпраця і компроміс. Вони більш стійкі до стресу і мають більшу здатність до самоконтролю і вирішення конфліктів.

– індиферентний стиль виховання. Діти, виховані байдужими батьками, часто відчувають себе покинутими і незначущими. У них може розвиватися низька самооцінка, депресивні настрої та проблеми з поведінкою. Вони можуть бути агресивними або, навпаки, надмірно замкненими.

Відсутність уваги та емоційної підтримки призводить до труднощів у встановленні довірливих стосунків з іншими людьми.

Кожен із цих стилів виховання по-різному впливає на розвиток особистості молодшого школяра, визначаючи його здатність до соціальної адаптації, рівень самооцінки, навички самоконтролю і загальний емоційний стан.

2.2. Дослідження впливу стилю сімейного виховання на розвиток особистості молодшого школяра

Експериментальною базою для проведення емпіричного дослідження стала кафедра психології та соціології факультету здоров'я людини Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. В дослідженні брали участь 30 респондентів (віком 7-9 років): 16 хлопців та 14 дівчат, та 30 жінок – матері дітей.

Для дослідження впливу стилю батьківського виховання на розвиток особистості дитини молодшого шкільного віку школі було обрано наступні методики діагностики:

1. Методика PARI (Тест-опитувальник вивчення батьківських установок) Е. С. Шефер і Р. К. Белл

Методика PARI (Parental Attitude Research Instrument) – це психологічний тест-опитувальник, розроблений Е. Шефер та Р. Белл у 1959 році. Методика призначена для вивчення батьківських установок, тобто системи уявлень, переконань та емоційних реакцій батьків щодо виховання дітей.

Методика PARI складається з 90 тверджень (див. Додаток Б), які поділені на 4 шкали:

Шкала "Вимогливість" (25 тверджень) оцінює рівень авторитарності батьків, їхні очікування щодо поведінки дитини, схильність до покарань.

Шкала "Взаємодія" (25 тверджень) оцінює рівень емоційної близькості між батьками та дитиною, їхню схильність до спілкування та підтримки.

Шкала "Автономія" (25 тверджень) оцінює рівень надання дитині свободи та самостійності, схильність до контролю та обмежень.

Шкала "Покарання" (25 тверджень) оцінює схильність батьків до використання покарань, їхні уявлення про допустимі та недопустимі методи виховання.

Процедура: досліджуваному пропонується уважно прочитати 90 тверджень методики та висловити свою згоду або незгоду з кожним із них.

Відповіді фіксуються за допомогою шкал:

- 1 бал – повністю згоден
- 2 бали – скоріше згоден
- 3 бали – скоріше не згоден
- 4 бали – не згоден
- 5 балів – повністю не згоден

2. Опитувальник батьківського відношення (ОБВ) (А. Я. Варга, В. В. Столін).

Опитувальник батьківського відношення (ОБВ) призначений для діагностики емоційного ставлення батьків до дитини (див. Додаток В). Методика дозволяє оцінити три основні типи емоційного ставлення:

Прийняття: характеризується щирою любов'ю, емоційною близькістю, довірою та повагою до дитини.

Відкидання: характеризується емоційною холодністю, байдужістю, невдоволенням дитиною, схильністю до критики та покарань.

Симбіоз: характеризується надмірною емоційною залежністю батьків від дитини, прагненням контролювати її життя, нехтуванням власними потребами та інтересами.

Опитувальник складається з п'яти шкал.

Шкала 1. Прийняття - відкидання. Шкала відображає інтегральне емоційне ставлення до дитини. Утримання одного полюса шкали можна

описати таким чином: батькові подобається дитина таким, який він є. Батько поважає індивідуальність дитини, симпатизує йому, прагне проводити багато часу разом з дитиною, схвалює його інтереси і плани. Інший полюс шкали: батько сприймає свою дитину поганим, чи не пристосованим, невдахою. Йому здається, що дитина не досягне успіху в житті через низькі здібностей, невеликого розуму, поганих схильностей. Здебільшого батько відчуває до дитини злість, досаду, роздратування, образу. Він не довіряє дитині і не поважає його.

Шкала 2. Кооперація. Соціально бажаний образ батьківського ставлення. Змістовно ця шкала розкривається так: батько зацікавлений у справах і планах дитини, намагається у всьому допомогти дитині, співчуває йому. Батько високо оцінює інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчуває почуття гордості за нього. Він заохочує ініціативу і самостійність дитини, намагається бути з ним на рівних. Батько довіряє дитині, намагається встати на його точку зору в спірних питаннях.

Шкала 3. Симбіоз. Ця шкала відображає міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною. При високих балах поданої шкалою можна вважати, що батько прагне до симбіотичних відносин з дитиною. Змістовно ця тенденція описується так: батько відчуває себе єдиним цілим з дитиною, прагне задовольнити неї потреби дитини, відгородити його від труднощів і неприємностей життя. Батько постійно відчуває тривогу за дитину, дитина здається йому маленьким і беззахисним. Тривога батька підвищується, коли дитина починає автономізуватися з волі обставин, оскільки по своїй волі батько не надає дитині самостійності ніколи.

Шкала 4. Авторитарна гиперсоціалізація. Шкала відображає форму і напрямок контролю за поведінкою дитини. При високому балі за цією шкалою в батьківському відношенні даного батька чітко проглядається авторитаризм. Батько вимагає від дитини беззастережного послуху і дисципліни. Він намагається у всьому нав'язати свою волю дитині, не в змозі стати на його точку зору. За прояви свавілля дитини суворо карають. Батько пильно стежить

за соціальними досягненнями дитини, його індивідуальними особливостями, звичками, думками, почуттями.

Шкала 5. Маленький невдаха. Шкала відображає особливості сприйняття і розуміння дитини батьком. При високих значеннях за цією шкалою в батьківському відношенні даного батька є прагнення інфантилізувати дитини, приписати їй особисту і соціальну неспроможність. Батько бачить дитини молодше в порівнянні з реальним віком. Інтереси, захоплення, думки і почуття дитини здаються батькові дитячими, несерйозними. Дитина представляється непристосованим, неуспішним, відкритим для поганих впливів. Батько не довіряє своїй дитині, нарікає на його неуспішність і невірність. У зв'язку з цим батько намагається захистити дитину від труднощів життя і строго контролювати його дії.

3. Проективна методика «Моя сім'я»

Тим часом як батьки можуть позитивно оцінювати сімейну ситуацію, дитина може сприймати її з іншого кута. Зрозумівши, як вона бачить світ, сім'ю, батьків та себе, можна виявити причини багатьох проблем і успішно сприяти їх вирішенню. Для цього використовуються частіше за все проективні методики.

Призначення тесту (див. Додаток Г):

Тест призначений для виявлення особливостей внутрішньо-сімейних відносин. Методику можна використовувати з 3 - 5 років.

Процедура: дитині дають простий олівець середньої м'якості, набір кольорових олівців, гумку і стандартний чистий аркуш паперу формату А4. Використання будь-яких додаткових інструментів виключається. Почати дослідження можемо фразою: "Будь ласка, використовуй свою уяву та створи малюнок своєї сім'ї так, як вона тобі уявляється."

Поки дитина малює необхідно проводити спостереження, відзначаючи такі моменти, як:

- порядок заповнення вільного простору.

- порядок появи персонажів малюнка.
- час початку і закінчення роботи.
- виникнення труднощів при зображенні того чи іншого персонажа або елементів малюнку (надмірна зосередженість, паузи, помітна повільність, користування гумкою і т. д.).
- час, витрачений на виконання окремих персонажів.
- емоційний настрій дитини під час зображення того чи іншого персонажа.
- спонтанні коментарі дитини.

Після виконання завдання слід отримати максимум додаткової інформації, організувавши коротку бесіду за допомогою запитань.

1. Скажи, хто тут намальований?
2. Де вони знаходяться?
3. Що вони роблять?
4. Хто в сім'ї найбільш хороший і чому?
5. Їм весело чи нудно? Чому?
6. Хто з намальованих людей найщасливіший? Чому?
7. Хто з них найбільш нещасний? Чому?
8. Як у цій сім'ї карають дітей за погану поведінку?
9. Кого одного залишать вдома, коли поїдуть на прогулянку?
10. Чому дитина не намалював кого-небудь з членів сім'ї (якщо так сталося)?

При опитуванні психолог повинен з'ясувати сенс намальованого дитиною почуття - почуття до окремих членів родини.

Якщо інформації недостатньо можна розширити бесіду і задати дитині вирішити 6 ситуацій: 3 з них мають виявити негативні почуття до членів сім'ї, 3 - позитивні.

1. Уяви собі, що ти маєш два квитки в цирк. Кого б ти покликав з собою?

2. Уяви, що вся твоя родина йде в гості, але один з вас захворів і повинен залишитися вдома. Хто він?
3. Ти будуєш з конструктора будинок (вирізаєш паперову сукню для ляльки), і в тебе не виходить. Кого ти покличеш на допомогу?
4. Ти маєш квитків (на один менше, ніж членів сім'ї) на цікаву кінокартину. Хто залишиться вдома?
5. Уяви собі, що ти потрапив на безлюдний острів. З ким би ти хотів там жити?
6. Ти отримав у подарунок цікаве лото. Вся сім'я сіла грати, але вас однією людиною більше, ніж треба. Хто не буде грати

4. **Методика «Автопортрет».**

Проективний малюнковий тест "Автопортрет" застосовується в цілях діагностики несвідомих емоційних компонентів особи (самовідношення, самооцінка, актуальний стан, невротичні реакції тривожності, страху, агресивності) (див. Додаток Д).

Проективні малюнкові тести людини спочатку використовувалися для діагностики рівня інтелектуального розвитку дітей і підлітків (F. Goodenough, 1926), далі можливості цієї методики були розширені для інтерпретації специфічних особових особливостей людини, його соціальних взаємодій і адаптації (K. Machover, 1949).

За визначенням автопортрет - це зображення людини, створене їм самим. Зображуючи себе, людина відтворює основні риси власних тілесних потреб і внутрішніх конфліктів. Багата проекція особової динаміки, що проявляється в малюнку, відкриває для методу можливість аналізу достоїнств і конструктивних потенцій, так само як і аналізу порушень.

В процесі інтерпретації "схеми тіла" можна судити, чи повністю відповідає отримана графічна продукція фізичним і психологічним переживанням людини, які органи тіла несуть певний сенс, яким чином соматично закріплені і позначені бажання людини, його конфлікти, компенсації і соціальні установки.

2.3. Психологічний та статистичний аналіз результатів констатувального експерименту

Дослідження проводилося з вибіркою з 30 респондентів. Усі випробувані – учні 2 класу та їх батьки (див. Додаток А).

1. Результати дослідження за методикою «Автопортрет» (див. табл. 2.1 - 2.2).

Таблиця 2.1

Результати діагностики самооцінки за методикою «Автопортрет»

№	Вік	Загальний рівень самооцінки	Висновок
1	7	Високий	Малюнок детальний, яскраві кольори, дитина намалювала себе в центрі композиції.
2	8	Середній	Дитина використала нейтральні кольори, зображення не надто детальне.
3	7	Низький	Малюнок з обмеженою кількістю деталей, приглушені кольори, зображення себе маленьким.
4	9	Високий	Яскравий малюнок, велика кількість деталей, позитивне самозображення.
5	8	Середній	Малюнок кольоровий, але зображення себе непропорційне.
6	7	Високий	Детальний малюнок, гарне самовідображення, дитина себе зобразила з посмішкою.
7	9	Низький	Прості лінії, використання лише олівця, відсутність деталей.
8	7	Середній	Малюнок має певну кількість деталей, але дещо сумні кольори.
9	8	Високий	Яскраві кольори, детальне зображення, дитина зображена в позитивному настрої.
10	9	Середній	Використані пастельні кольори, зображення непропорційне, деякі деталі відсутні.
11	8	Низький	Малюнок простий, мінімум кольорів, дитина зображена збоку або на відстані.
12	7	Високий	Яскраві кольори, велика кількість деталей, дитина себе зобразила в центрі.
13	9	Середній	Малюнок кольоровий, але деякі деталі не промальовані.
14	8	Низький	Прості лінії, відсутність кольорів, дитина себе зобразила дуже маленьким.
15	7	Високий	Малюнок дуже яскравий, детальний, дитина зображена великою.
16	9	Середній	Використання помірної кількості кольорів, зображення себе частково пропорційне.

Продовж. табл. 2.1

17	8	Низький	Малюнок простий, відсутність кольорів, дитина зображена збоку.
18	7	Високий	Яскраві кольори, детальне зображення, дитина зображена в позитивному настрої.
19	8	Середній	Використані різні кольори, зображення себе непропорційне.
20	9	Низький	Малюнок простий, використано мінімум кольорів, дитина зображена маленькою.
21	7	Високий	Яскравий малюнок, велика кількість деталей, дитина зображена в центрі композиції.
22	8	Середній	Малюнок кольоровий, але зображення себе непропорційне.
23	7	Низький	Прості лінії, використання лише олівця, дитина зображена збоку або на відстані.
24	9	Високий	Детальний малюнок, гарне самозображення, дитина зображена з посмішкою.
25	8	Середній	Малюнок кольоровий, але зображення себе непропорційне.
26	7	Низький	Прості лінії, відсутність кольорів, дитина зображена дуже маленькою.
27	8	Високий	Яскраві кольори, детальне зображення, дитина зображена в позитивному настрої.
28	9	Середній	Використання помірної кількості кольорів, зображення себе частково пропорційне.
29	7	Низький	Малюнок простий, відсутність кольорів, дитина зображена збоку.
30	8	Високий	Малюнок детальний, яскраві кольори, дитина намалювала себе в центрі композиції.

Таблиця 2.2

**Зведена таблиця результатів дослідження за методикою
«Автопортрет», %**

№	Рівень самооцінки	Кількість респондентів	%
1	Високий	11	37%
2	Середній	10	33%
3	Низький	9	30%

Результати наочно відображені у вигляді гістограми (див. рис. 2.1).

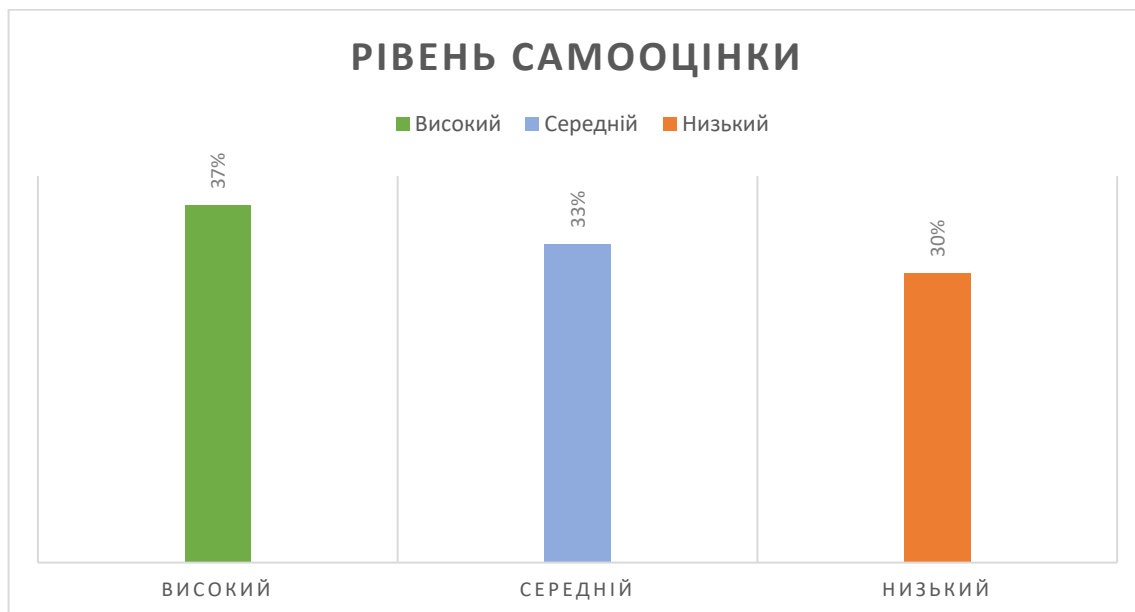

Рис. 2.1. Гістограма розподілу результатів дослідження за методикою «Автопортрет»

За результатами діагностики самооцінки дітей за методикою «Автопортрет» виявлено, що 37% дітей мають високий рівень самооцінки. Діти з високою самооцінкою зазвичай впевнені в собі, активні та ініціативні. Вони не бояться висловлювати свої думки та брати на себе відповідальність. Такі діти часто беруть участь у шкільних заходах і не бояться випробувань. Вони легко встановлюють соціальні контакти і мають широкий коло друзів. Їхня впевненість сприяє успішності у навчанні та позашкільних діяльностях, оскільки вони вірять у свої здібності і не бояться помилок.

33% респондентів мають середній рівень самооцінки. Діти з адекватною самооцінкою, як правило, більш стримані та обережні. Вони здатні адекватно оцінювати свої сили, іноді проявляють ініціативу, але не завжди впевнені у своїх діях. Такі діти можуть добре справлятися з навчанням і соціальними контактами, але в деяких ситуаціях можуть потребувати підтримки та заохочення. Вони прагнуть досягати успіху, але часто потребують додаткової мотивації від дорослих та однолітків.

30% – низький рівень самооцінки. Діти з низькою самооцінкою часто мають проблеми з впевненістю в собі та схильні до самокритики. Вони можуть уникати нових та складних завдань через страх невдачі. Такі діти часто мають низький рівень соціальної активності і можуть відчувати себе ізольованими. У школі вони можуть показувати гірші результати, оскільки сумніваються у своїх можливостях і не виявляють достатньої мотивації. Низька самооцінка може призводити до депресивних станів та тривожності, що негативно впливає на загальний емоційний стан і соціальне функціонування (див. Додаток Е).

2. Результати дослідження за методикою «Моя сім'я» (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Зведена таблиця результатів дослідження за методикою «Моя сім'я»

Респондент	Кількість членів сім'ї	Розташування себе в малюнку	Емоційний стан на малюнку	Близькість між членами сім'ї	Особливі малюнки
1	4	Поруч з мамою	Усміхнений	Висока	Наявність спільних предметів (гра)
2	5	Окремо від усіх	Сумний	Низька	Поганий настрій, відсутність контакту
3	3	Між батьками	Спокійний	Середня	Усі тримаються за руки
4	6	Поруч з батьком	Радісний	Висока	Яскраві кольори, святкова атмосфера
5	4	Поруч з сестрою	Сумний	Середня	Батьки на відстані один від одного
6	5	По центру	Спокійний	Висока	Усі займаються спільною діяльністю
7	3	Поруч з мамою	Усміхнений	Висока	Маленька відстань між членами сім'ї
8	4	Збоку	Нейтральний	Низька	Відсутність емоційних зв'язків
9	5	Поруч з молодшим братом	Усміхнений	Середня	Яскраві кольори, але мало спільної активності
10	3	Окремо	Сумний	Низька	Відсутність очного контакту

Продовж. табл. 2.3

11	6	Між батьками	Радісний	Висока	Усі тримаються за руки
12	4	Поруч з батьком	Спокійний	Середня	Тісний контакт з батьком, менше з іншими
13	5	По центру	Нейтральний	Середня	Усі зосереджені на різних справах
14	4	Поруч з мамою	Усміхнений	Висока	Веселий настрій, спільна діяльність
15	3	Окремо	Сумний	Низька	Відсутність взаємодії
16	4	Поруч з сестрою	Спокійний	Середня	Сестра виділена більше за інших
17	5	Між батьками	Радісний	Висока	Спільна діяльність, тісний контакт
18	6	По центру	Нейтральний	Середня	Усі на своїх місцях, відсутність контактів
19	4	Поруч з мамою	Усміхнений	Висока	Яскраві кольори, позитивний настрій
20	5	Окремо	Сумний	Низька	Відсутність взаємодії
21	3	Між батьками	Спокійний	Висока	Усі разом, тримаються за руки
22	4	Поруч з батьком	Радісний	Середня	Тісний контакт з батьком, менше з іншими
23	5	По центру	Нейтральний	Середня	Усі займаються різними справами
24	3	Окремо	Сумний	Низька	Відсутність емоційного контакту
25	6	Поруч з мамою	Усміхнений	Висока	Тісний контакт, яскраві кольори
26	4	Збоку	Нейтральний	Низька	Відсутність взаємодії
27	5	Між батьками	Радісний	Висока	Усі тримаються за руки, яскраві кольори
28	4	Поруч з сестрою	Спокійний	Середня	Яскраві кольори, сестра виділена
29	5	По центру	Нейтральний	Середня	Усі займаються різними справами
30	3	Окремо	Сумний	Низька	Відсутність емоційного контакту

За результатами методики «Моя сім'я» можна зробити висновки, за емоційним станом більшість респондентів зображають членів своєї сім'ї в позитивному або спокійному стані (усміхнений, радий чи спокійний), але є й ті, що відчують сум або нейтральність; близькість у сім'ї, велика кількість

респондентів (11) вказують на високу близькість між членами сім'ї, хоча є помітна частина з середньою (10) та низькою (9) близькістю; розташування респондента, найчастіше діти малюють себе поруч з мамою, що може свідчити про сильний емоційний зв'язок з нею. Однак, значна кількість також розташовує себе в центрі або між батьками, що може відобразити рівновагу у відносинах з обома батьками.

Спільна діяльність та яскраві кольори часто зустрічаються на малюнках, що вказує на позитивні спільні моменти. Водночас, відсутність емоційного контакту у деяких малюнках свідчить про можливі проблеми або відчуження у сімейних відносинах. Малюнки представлені у додатку (див. Додаток Ж).

3. Результати дослідження за методикою «Опитувальник батьківського відношення» (ОБВ) (А. Я. Варга, В. В. Столін) (див. табл. 2.4 – 2.5).

Таблиця 2.4

Зведена таблиця результатів дослідження за методикою «Опитувальник батьківського відношення»

№	Прийняття-відкидання	Кооперація	Симбіоз	Авторитарна гіперсоціалізація	Маленький невдаха
1	14	3	2	4	3
2	11	7	5	4	1
3	22	3	2	2	5
4	18	4	4	2	4
5	24	3	2	1	5
6	13	4	3	2	2
7	21	3	4	3	5
8	15	6	6	2	2
9	18	4	5	2	4
10	22	3	3	2	5
11	14	5	4	3	4
12	14	5	5	4	3
13	11	6	5	3	4
14	20	5	3	3	3
15	21	3	2	3	3
16	11	7	6	5	5
17	13	5	4	4	3
18	24	3	3	1	5

Продовж. табл. 2.4

19	13	5	2	3	3
20	14	6	6	3	4
21	11	6	5	3	4
22	25	3	3	1	6
23	24	3	2	2	5
24	16	4	4	5	2
25	19	5	4	3	4
26	15	5	4	3	3
27	25	3	3	2	4
28	24	5	2	2	4
29	7	8	6	5	2
30	25	7	5	3	4

Таблиця 2.5

Шкала	Низький	Середній	Високий
Прийняття – відкидання	16%	68%	16%
Кооперація	30%	53%	17%
Симбіоз	36%	28%	36%
Авторитарна гіперсоціалізація	20%	44%	26%
Маленький невдаха	6%	76%	18%

Результати дослідження наочно відображені у вигляді гістограми (див. рис. 2.2).

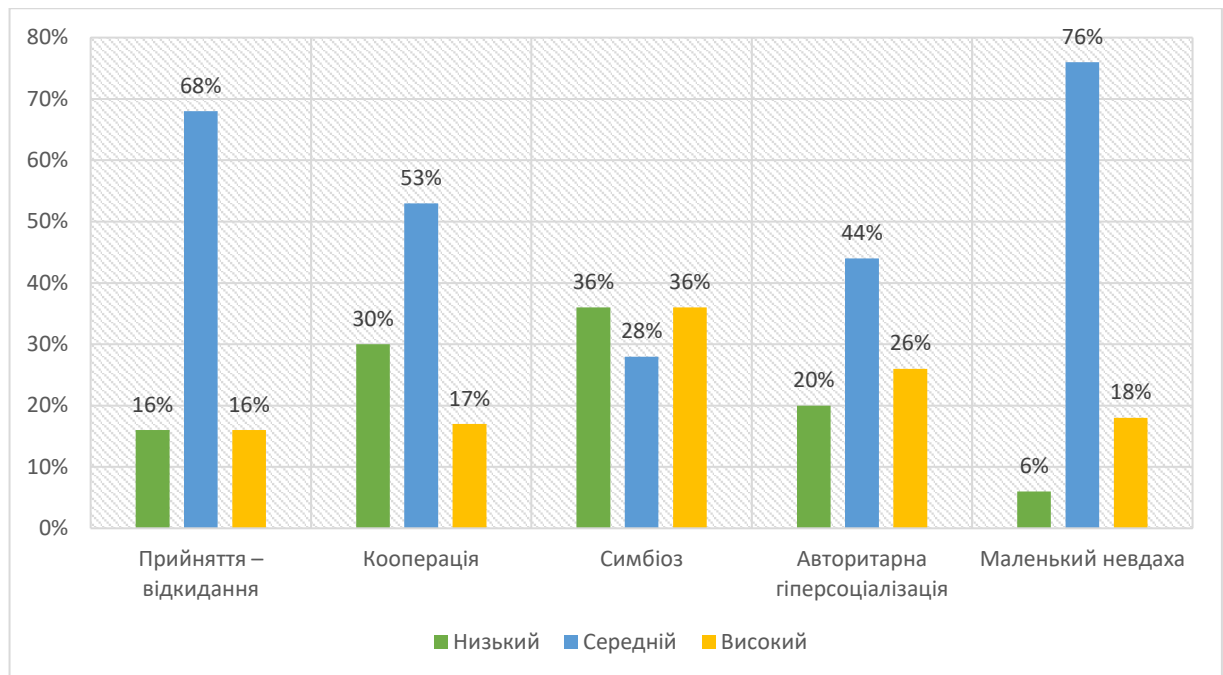

Рис. 2.2. Гістограма розподілу результатів дослідження за методикою «Опитувальник батьківського відношення»

Переважає більшість респондентів (68%) мають середній рівень прийняття – відкидання, що свідчить про їх збалансоване сприйняття соціальних взаємодій. Однак, 16% відчують значне прийняття, що може означати високий рівень соціальної інтеграції та підтримки, тоді як інші 16% відчують себе відкинутими, що може вказувати на соціальну ізоляцію або проблеми в соціальних відносинах.

Середній рівень кооперації у більшості респондентів (53%) свідчить про їх помірну здатність до співпраці. Водночас 30% мають низький рівень, що вказує на труднощі в кооперації, тоді як 17% демонструють високий рівень, що свідчить про значну готовність до співпраці та колективної роботи.

Рівномірний розподіл респондентів з низьким (36%) та високим (36%) рівнем симбіозу вказує на значні індивідуальні відмінності в емоційній залежності від інших. Середній рівень у 28% респондентів відображає помірний ступінь симбіозу.

Переважання середнього рівня авторитарної гіперсоціалізації (44%) свідчить про помірну схильність до авторитарності та соціалізації. Водночас, 26% респондентів мають високий рівень, що може вказувати на схильність до більш авторитарного стилю взаємодії, тоді як 20% мають низький рівень.

Високий відсоток респондентів з середнім рівнем (76%) вказує на помірні відчуття невдачі. Лише 6% мають низький рівень, що свідчить про високу впевненість в собі, тоді як 18% мають високий рівень, що може вказувати на значні почуття невпевненості та невдачі.

Отримані результати свідчать про наявність різноманітних соціально-психологічних характеристик серед респондентів. Більшість респондентів мають середній рівень за всіма шкалами, що відображає баланс у їхньому соціальному та емоційному житті. Проте значна частка респондентів з високими або низькими показниками за певними шкалами вказує на наявність окремих груп, які потребують додаткової уваги та підтримки, зокрема у сфері соціальних взаємодій, співпраці, емоційної залежності та впевненості в собі. Це підкреслює важливість індивідуалізованого підходу у підтримці та розвитку соціально-психологічного благополуччя.

4. Результати дослідження за методикою PARI (Тест-опитувальник вивчення батьківських установок) Е. С. Шефер і Р. К. Белл (див. табл. 2.6 – табл. 2.7; Додаток 3).

Таблиця 2.6

Результати дослідження за методикою PARI

Респондент	Ставлення до сімейної ролі	Оптимальний емоційний контакт із дитиною	Зайва емоційна дистанція з дитиною	Зайва концентрація на дитині
1	86	66	21	88
2	78	64	24	92
3	88	58	27	100
4	76	72	18	112
5	66	66	21	88

Продовж. табл. 2.6

6	86	66	21	88
7	78	64	24	92
8	88	58	27	100
9	76	72	18	112
10	66	66	21	88
11	86	66	21	88
12	78	64	24	92
13	88	58	27	100
14	76	72	18	112
15	66	66	21	88
16	86	66	21	88
17	78	64	24	92
18	88	58	27	100
19	76	72	18	112
20	66	66	21	88
21	86	66	21	88
22	78	64	24	92
23	88	58	27	100
24	76	72	18	112
25	66	66	21	88
26	86	66	21	88
27	78	64	24	92
28	88	58	27	100
29	76	72	18	112
30	66	66	21	88

Таблиця 2.7

Зведена таблиця результатів дослідження за шкалами методики PARI

Шкала	Рівень	Кількість респондентів	Відсоток респондентів
Ставлення до сімейної ролі	Високий	10	33%
	Середній	15	50%
	Низький	5	17%
Оптимальний емоційний контакт із дитиною	Високий	12	40%
	Середній	16	53%
	Низький	2	7%
Зайва емоційна дистанція з дитиною	Високий	4	13%
	Середній	22	73%
	Низький	4	14%
Зайва концентрація на дитині	Високий	8	27%
	Середній	17	56%
	Низький	5	14%

Результати дослідження наочно відображені у вигляді гістограми (див. рис. 2.3).

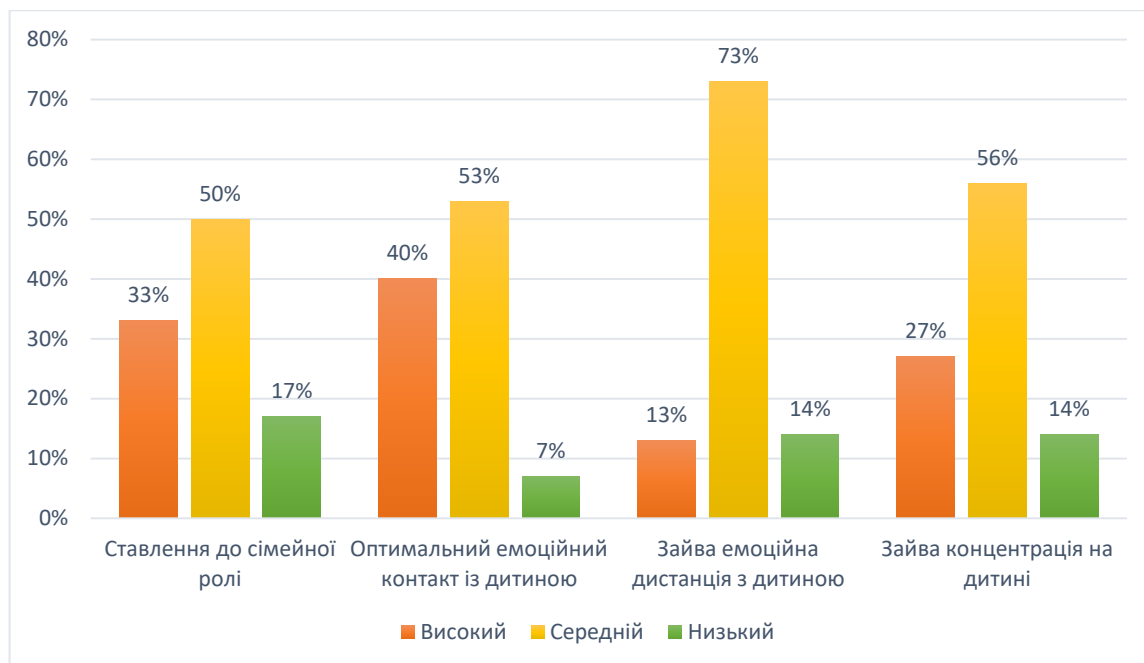

Рис. 2.3. Гістограма розподілу результатів дослідження за методикою вивчення батьківських установок

Ставлення до сімейної ролі. Більшість респондентів (50%) мають середній рівень ставлення до сімейної ролі, що вказує на збалансоване сприйняття своєї ролі в сім'ї. Високий рівень має третина респондентів (33%), що свідчить про високу відданість своїй сімейній ролі, а 17% мають низький рівень, що може вказувати на певне незадоволення або байдужість.

Оптимальний емоційний контакт із дитиною. Переважна більшість респондентів (53%) мають середній рівень емоційного контакту зі своїми дітьми, що вказує на здорові стосунки з дітьми. 40% респондентів мають високий рівень, що свідчить про дуже теплі та підтримуючі стосунки, і лише 7% мають низький рівень, що може вказувати на проблеми у встановленні емоційного контакту.

Зайва емоційна дистанція з дитиною. Більшість респондентів (73%) мають середній рівень емоційної дистанції, що вказує на баланс між суворістю та емоційною близькістю. Високий і низький рівні мають однакову кількість

респондентів, що вказує на те, що деякі батьки можуть бути занадто відстороненими, а інші – занадто емоційно близькими.

Зайва концентрація на дитині: Більшість респондентів (56%) мають середній рівень концентрації на дитині, що вказує на збалансований підхід до виховання. 27% мають високий рівень, що може вказувати на надмірний контроль і турботу, а 14% мають низький рівень, що може свідчити про надання більшої свободи дітям.

Ці результати дають уявлення про те, як батьки (переважно матері) оцінюють свої сімейні ролі та стосунки зі своїми дітьми, демонструючи різноманітність підходів і установок у вихованні.

Результати дослідження показують, що більшість батьків мають збалансовані погляди на свою сімейну роль та стосунки з дітьми. Водночас, певна частина респондентів виявляє або надмірну відданість і турботу, або навпаки, певну байдужість та емоційну дистанцію. Це свідчить про необхідність індивідуального підходу до кожної сім'ї та дитини, враховуючи їхні унікальні потреби та обставини. Такі результати можуть бути корисними для психологів та соціальних працівників, які працюють з родинами, а також для розробки програм підтримки батьків.

Таким чином, за результатами емпіричного дослідження можна зробити висновок, що самооцінка дітей молодшого шкільного віку суттєво впливає на їхню життєдіяльність, соціальні взаємодії та психологічне благополуччя. Висока самооцінка сприяє впевненості в собі, активності та успішності у навчанні та соціальних контактах. Середня самооцінка дозволяє дітям адекватно оцінювати свої можливості, але вони можуть потребувати підтримки для досягнення успіху. Низька самооцінка асоціюється з проблемами в соціальній активності, самокритикою та підвищеною тривожністю, що негативно впливає на загальний емоційний стан і соціальну адаптацію.

За результатами методики «Моя сім'я» можна зробити висновки, що більшість дітей зображають членів своєї сім'ї в позитивному або спокійному

стані, що свідчить про загальну задоволеність сімейними відносинами. Велика кількість респондентів вказує на високу близькість між членами сім'ї, особливо з мамою, що свідчить про сильний емоційний зв'язок. Однак, деякі діти демонструють відчуження або нейтральність у сімейних стосунках, що може вказувати на можливі проблеми.

Отримані результати свідчать про різноманітні соціально-психологічні характеристики серед респондентів. Більшість дітей мають середній рівень за всіма шкалами, що відображає баланс у їхньому соціальному та емоційному житті. Проте значна частка дітей з високими або низькими показниками за певними шкалами вказує на наявність окремих груп, які потребують додаткової уваги та підтримки, особливо у сфері соціальних взаємодій, співпраці, емоційної залежності та впевненості в собі. Це підкреслює важливість індивідуалізованого підходу у підтримці та розвитку соціально-психологічного благополуччя дітей.

2.4. Практичні рекомендації щодо покращення сімейного клімату задля гармонійного виховного впливу на особистість молодшого школяра

Ціль тренінгу – покращити сімейний клімат, створити умови для гармонійного виховання молодших школярів, розвинути ефективні комунікативні навички та навички емоційної підтримки.

День 1: Клімат в сім'ї

Тема: Розуміння сімейного клімату та його впливу на дитину

1. Вступна частина (30 хв)

Привітання учасників.

Вправа «Візитка» [18].

Ціль: познайомити учасників тренінгу.

Педагог: «Пропоную створити проект «Особистої візитки» на аркуші А4. У візитці мають бути вказані П.І.Б. чи прізвисько, хобі, ваша

характеристика. Додатково можуть бути написані професія, посада, адреса та телефон (можна вигадана), ваші контакти в інтернеті. Також вам необхідно придумати ваш девіз та намалювати особистий логотип». Потім кожен учасник виходить та презентує проект своєї «особистої візитки».

Вправа «Всюдиходи» [18].

Мета: включення учасників у процес групової взаємодії, створення позитивного емоційного тла, розвиток пізнавальних процесів, творчого мислення, спонтанності.

Група ходить кімнатою в досить швидкому темпі. Важливо бути зосередженим на голосі ведучого, який час від часу дає завдання, що змінює сенс ходьби та переносить учасників тренінгу у найнесподіваніші місця. Кожен, почувши нову інформацію, у найкоротший термін аналізує її та змінює свої дії залежно від умов гри. Прибудова до нових обставин відбувається швидко, без розмов та обговорення.

Текст для ведучого: Ідемо через ліс! Птахи щебечуть, метелики пурхають, висока трава на узліссі ... Крапива боляче шмагає по голих ногах ... Комарі заїли! А все тому, що потрапили у болото. Топко! Страшно! Гидко!!! Сутінки згущуються... Снігове поле, що пронизує зимовий вітер... І кулі свистять над головою. Ще і ще! Де б сховатися?! В окоп! Ні, це не окоп, це ставок з приємною, освіжаючою і чистою водою... Але дуже холодною, градусів 8-10 від сили!!! Вибираємось на берег і потрапляємо в оточення павуків... Павутина липне до обличчя, чіпляється у волоссі... Нею наповнений простір... Ні, здалося! Ідемо через цитрусовий сад. На деревах зріють фрукти, зірвемо один, принюхаємося ... Вдихнемо диво - аромат пружної шкіри, візьмемо в рот освіжаючу часточку! Вилиці звело від кислоти - ну і лимон!

Примітка для ведучого: важливо під час прочитання тексту виділяти настрій за допомогою інтонації, міміки та жестів.

2. Лекція-дискусія (60 хв)

Що таке сімейний клімат? Сімейний клімат – це загальна атмосфера, що панує в сім'ї, і сукупність взаємодій, емоційних станів та відносин між членами

сім'ї. Він включає в себе стиль спілкування, рівень підтримки, теплоту, конфліктність та ступінь залученості кожного члена сім'ї у спільні справи. Сімейний клімат впливає на психологічне та емоційне благополуччя як дорослих, так і дітей.

Вплив сімейного клімату на емоційний та психологічний розвиток дитини.

Позитивний сімейний клімат сприяє емоційному розвитку дитини, формуючи любов, прийняття і безпеку. Це допомагає у розвитку позитивної самооцінки, довіри до оточуючих і здатності встановлювати здорові емоційні зв'язки. Психологічний розвиток дитини також покращується, включаючи розвиток когнітивних навичок, мислення, мови і вирішення проблем, завдяки позитивним взаємодіям і підтримці в навчанні.

Соціальні навички дітей поліпшуються, вони вчаться ефективно спілкуватися, співпрацювати та вирішувати конфлікти, що полегшує їх адаптацію в школі та суспільстві. Поведінка дитини стає більш дисциплінованою, з повагою до правил і авторитетів, що сприяє гармонійному розвитку. Ментальне здоров'я дитини підтримується, знижується ризик розвитку психічних розладів і підвищується стійкість до стресу.

Негативний сімейний клімат, навпаки, може викликати невпевненість, тривожність і страх у дітей, що призводить до проблем з самооцінкою і соціальною взаємодією. Психологічний розвиток може затримуватися, виникають труднощі в навчанні і проблеми з концентрацією через стрес і відсутність підтримки.

Соціальні навички можуть страждати, діти можуть мати проблеми з соціалізацією, агресивну поведінку або ізоляцію. Поведінка дитини може стати проблемною, з проявами непослуху, агресії або антисоціальної поведінки. Ментальне здоров'я дитини також страждає, підвищується ризик депресії, тривожних розладів та інших психічних проблем через постійний стрес і негативні переживання.

Вправа «Ми – батьки» [29].

Мета: З'ясувати уявлення учасників про себе в ролі батьків та визначити їхні очікування щодо особистості своїх дітей.

Ресурси: Стікери зеленого, синього та червоного кольорів (по одному для кожного учасника); три аркуші паперу формату А1 з написами початків речень «Як мати я хочу бачити свою дитину...», «Як мати для цього я...», «Як мати я ніколи...»; три аркуші фліпчарту.

Хід проведення:

1. Учасники отримують по одному стікеру зеленого, синього та червоного кольорів. Психолог пропонує на кожному стікері продовжити речення (стосовно своєї реальної дитини):

- На зеленому стікері: «Як мати я хочу бачити свою дитину...»
- На синьому стікері: «Як мати для цього я роблю...»
- На червоному стікері: «Як мати я ніколи...»

2. Учасники прикріплюють стікери на відповідні аркуші формату А1 з написами «Я хочу...», «Я роблю...», «Я ніколи...».

3. Психолог об'єднує учасників у три групи. Кожна група отримує чистий аркуш паперу формату А1 та один аркуш із реченнями, зафіксованими на стікерах певного кольору. Учасники кожної групи узагальнюють речення «свого кольору» і готують коротку презентацію результатів.

4. Після презентації відбувається обговорення вправи.

Запитання для обговорення:

1. Які думки виникли у вас під час виконання цієї вправи?
2. Чи замислювалися ви над шляхами досягнення того, що ви хочете?
3. Чи легко було продовжити речення «Як мати для цього я роблю...» і сформулювати конкретні дії? Чому?
4. Чи завжди вам вдається в реальному житті виконувати те, що ви задекларували у варіанті закінчення речення «Як мати я ніколи...»? Поясніть свою відповідь.

Рефлексія.

День 2: Емоційна підтримка та оптимальний емоційний контакт

Тема: Як створити та підтримувати оптимальний емоційний контакт із дитиною.

Вправа «Сигнал» [18].

Мета: включення учасників у процес групової взаємодії, створення позитивного емоційного тла, розвиток пізнавальних процесів, творчого мислення, спонтанності.

Учасники стоять по колу, досить близько і тримаються за руки. Хтось, легко стискаючи руку, посилає сигнал у вигляді послідовності швидких чи довших стисків. Сигнал передається по колу, доки не повернеться до автора. У вигляді ускладнення можна посилати кілька сигналів одночасно, в одну або різні сторони руху.

Лекція-дискусія. Важливість емоційного контакту з дитиною.

Емоційний контакт між батьками та дитиною є ключовим фактором у розвитку дитини, впливаючи на її психологічне, емоційне та соціальне благополуччя. Він забезпечує відчуття безпеки і підтримки, що формує впевненість у собі, сприяє розвитку мови та мислення. Тісний емоційний зв'язок допомагає дітям розвивати емпатію та емоційний інтелект, вчитися регулювати емоції. Це також полегшує встановлення зв'язків з однолітками, сприяє довірі та здоровим відносинам. Емоційна підтримка з боку батьків формує самоконтроль і дисципліну, допомагає дітям краще адаптуватися до нових умов. Загалом, емоційний контакт є фундаментом для всебічного розвитку дитини, забезпечуючи їй любов і підтримку для формування здорової, впевненої та емоційно стабільної особистості.

Вправа-дискусія: «Емоційний контакт з дитиною: вплив на розвиток» [35].

Мета: Розвинути розуміння важливості емоційного контакту між батьками і дітьми, обговорити його вплив на розвиток дитини, стимулювати обмін думками та досвідом серед учасників.

Ресурси: Аркуші паперу формату А-4, маркери або ручки, дошка для записів або фліпчарт, картки з питаннями для обговорення (можна роздрукувати або написати від руки).

Хід проведення: Психолог (модератор) коротко пояснює мету та значення емоційного контакту між батьками і дітьми, учасникам пропонується згадати приклади зі свого життя або з життя знайомих, які демонструють позитивний або негативний вплив емоційного контакту. Учасників об'єднують у малі групи по 4-5 осіб, кожна група отримує аркуш паперу та маркери для запису основних думок, групам роздають картки з питаннями для обговорення: які емоційні потреби дітей є найважливішими для їхнього розвитку, як відсутність емоційного контакту впливає на поведінку та навчання дитини, які методи можуть допомогти батькам покращити емоційний контакт зі своїми дітьми, які приклади ефективного емоційного контакту ви можете навести зі свого досвіду, які виклики можуть виникати у встановленні емоційного контакту і як їх можна подолати. Кожна група по черзі презентує свої висновки, записані на аркуші паперу, психолог фіксує основні ідеї та думки на дошці або фліпчарті, щоб всі учасники могли бачити узагальнені результати. Психолог запрошує всіх учасників до загальної дискусії, обговорюються наступні питання: що нового ви дізналися під час обговорення, чи змінилися ваші погляди на важливість емоційного контакту з дитиною, які практичні кроки ви готові зробити для покращення емоційного контакту зі своєю дитиною, підсумовує основні висновки дискусії, учасникам пропонується написати на аркуші паперу один конкретний крок, який вони планують зробити для покращення емоційного контакту з дитиною, завершення вправи з позитивним наголосом на важливості емоційної підтримки та взаєморозуміння в сім'ї [35].

Вправа «Глечик емоцій» [35].

Мета: Наглядно продемонструвати, як емоції впливають на поведінку дитини.

Ресурси: Глечик, вода, сода, миючий засіб, чорний пігмент, оцет, паличка для розмішування.

Хід проведення:

Ми часто задаємося питанням: «Звідки у дітей береться негативна поведінка? Чому вони стають жорстокими, б'ються чи сваряться?» Ніби ж вчимо лише найкращого. Давайте визначимо, як негативна поведінка пов'язана з емоціями.

Уявімо, що це глечик емоцій і він порожній. На дно цього глечика ми помістимо найцінніше в нашому житті, наше сонечко – дитину, яка щойно народилася. Вона чиста і прозора, як ця вода (наливаємо чисту воду). Дитина відчуває любов, турботу, показує, що вона може і що вона є! З перших днів життя дитина дізнається про себе лише зі слів і ставлення до неї близьких людей. Вона чекає підтвердження того, що вона хороша, що її люблять, що вона може.

Дитина, як і всі люди, має потреби, пов'язані із життям серед людей. Їй потрібно, щоб її любили (додаємо 1 ложку соди), розуміли (2 ложки соди), поважали (3 ложки соди), щоб вона була комусь потрібна, підтримували і допомагали (4 ложки соди).

Але часто ми говоримо: «Не плач, краще дай здачі», «Терпи», «Зумій за себе постояти», «Значить сам дозволив, сам винен, тепер не плач», «Та ти ж хлопчик» (додаємо миючий засіб). Ми вчимо дітей приховувати почуття, що викликає образу, біль, страх (додаємо чорний пігмент). Діти починають страждати, закриваються, замовчують, бо бояться бути приниженими, показатися слабкими, гіршими за інших, «ябідами» (розмішуємо все паличкою).

Руйнівні почуття виникають, руйнуючи саму дитину і її взаємини з іншими. Ці почуття стають причинами конфліктів, сварок. Зрештою, дитина не витримує – вибухає гнівом, злістю, агресією, жорстокістю (додаємо оцет).

Задумайтеся!..

Кількість інгредієнтів залежить від розміру посуду.

Психолог: Шановні батьки, допоможіть своїй дитині! Саме дорослі створюють для малюка унікальне середовище любові, довіри та розуміння. Батьківська любов творить чудеса! [35].

День 3: Зниження емоційної дистанції та подолання конфліктів

Тема: Як знизити емоційну дистанцію з дитиною та ефективно вирішувати конфлікти.

Вправа «Знайди пару» [18].

Усі учасники вишиковуються в шеренгу. Кожному учаснику за допомогою шпильки прикріплюється на спину аркуш паперу. На аркуші ім'я казкового героя чи літературного персонажа, має свою пару. Приклади: Крокодил Гена і Чебурашка, Вінні-пух і П'ятачок, Шрек і Осел, Ромео і Джульєтта, Маша і Ведмідь, Тімон і Пумба, Красуня і Чудовисько, Червона Шапочка та Сірий Вовк, Коник-горбочок та Іван-дурень. Кожен учасник повинен знайти свою "другу половину", опитуючи групу. При цьому забороняється ставити прямі питання на кшталт: "Що в мене написано на аркуші?". Відповідати на запитання можна лише словами "так" та "ні". Учасники розходяться по кімнаті та розмовляють один з одним. Реквізит: аркуші із назвами персонажів.

Дискусія. У цьому занятті ми глибоко зануримося у тему емоційної дистанції між батьками та дітьми. Ми розглянемо основні причини, які призводять до виникнення цієї дистанції, обговоримо її наслідки та поділимося способами подолання цієї проблеми. Наша мета - зрозуміти, як важливо підтримувати емоційний контакт з дітьми та знаходити шляхи для покращення відносин у родині. Час дискусії дозволить нам обмінятися думками та здобути нові ідеї для створення більш гармонійного сімейного середовища.

Емоційна дистанція між батьками та дітьми може мати різноманітні причини. Однією з них є недостатнє спілкування та відсутність часу, які батьки можуть приділяти своїм дітям через роботу або інші зобов'язання. Також до причин можна віднести неузгодженість у методах виховання та різницю в

цінностях між батьками та дітьми. Крім того, конфлікти в сім'ї, відсутність взаєморозуміння та відчуття відкинутості також можуть відігравати свою роль у створенні емоційної дистанції. Іноді це може бути пов'язано з психологічними або особистісними проблемами одного чи обох батьків, що впливають на їх здатність до емоційного зв'язку з дітьми.

– Як ви вважаєте, які можуть бути наслідки емоційної дистанції між батьками та дітьми?

– Як можна зменшити емоційну дистанцію між батьками та дітьми?

– Чи вважаєте ви, що емоційна дистанція є нормальним явищем в сімейних відносинах, чи вона вказує на проблеми?

Вправа «Душа дитини» [26].

Ведучій: У кожного з Вас є серце (серця вирізані з яскравого паперу), напишіть на ньому якість, якою ви хочете наділити вашу дитину, і помістіть її в чашу.

Висновок: Подивіться яка яскрава, красива душа у дитини! І такими ж мають бути дорослі люди, серед яких живе дитина, щоб ця чаша не розплескалася, не розбилася, не потьмяніла, а стала ще багатшою?

Ведучий. Відомо, що готових рецептів виховання немає. Як діяти дорослому в тій чи іншій ситуації вирішувати тільки йому. Однак можна програти, як у театрі, складні ситуації, обговорити їх та спробувати зрозуміти, що відчуває дитина у тому чи іншому випадку.

Вправа «Без маски» [26].

Тренер роздає заздалегідь приготовлені картки, на яких написано початок пропозицій, учасники повинні їх продовжити. Після того, як усі дадуть відповідь, ці картки передаються по колу за годинниковою стрілкою доти, доки всі батьки не продовжать кожну пропозицію. «Особливо мені подобається, коли...», «Мені буває...», «Думаю, що найважливіше для моєї дитини...», «Моя дитина...», «Чого мені іноді по-справжньому хочеться, то це...», «Соромно, коли я...» «Думаю, що найважливіше для мене, як для

батька...», «Мені особливо приємно...», «Мені буває ніяково перед дитиною, коли...», «Особливо мене...», «Що мені хотілося б змінити у собі, то це...», «Коли...», «Іноді дитина не розуміє мене, бо я...», «Роздратує те, що я...». Дане вправу корисно провести і в кінці всіх занять, трохи змінивши початок речень.

Вправа «Недитячі заборони» [35].

Вибирається один учасник і сідає на стілець у центрі кола. Всі інші по одному підходять до нього і кажуть, що вони йому забороняють робити те, що учасники найчастіше говорять своїй дитині. При цьому стрічкою зав'язують ту частину тіла, якою торкалася заборона. Наприклад: «Не кричи!» - Зав'язується рот, "Не бігай" - зав'язуються ноги і т.д.

Після того як висловляться всі учасники, сидячому пропонується підвестися. Так як він не зможе встати, його потрібно розв'язати. Для цього кожен учасник підходить до стрічки, яку зав'язав, та знімає заборону, тобто каже, що робити можна. Таким чином суть заборони залишається. Наприклад: «Не кричи – говори спокійно».

Рефлексія.

День 4: Баланс між турботою та автономією

Тема: Збалансування турботи та надання дитині самостійності

Вправа «Добре тепло» [18].

Мета: сприяння згуртованості групи, створення доброзичливої атмосфери.

Встаньте у коло. Від мене праворуч (ліворуч) піде «тепло», тобто я подаю руку своєму сусідові, називаючи своє ім'я, і згадуючи, як ласкаво називали мене в дитинстві, мій сусід так само – до наступного, і так по колу.

Надмірна турбота та її наслідки. Надмірна турбота є явищем, коли батьки або опікунство демонструють надмірну турботу та переймаються за своїх дітей в нездоровій мірі. Це може виявлятися у надмірному контролі над життям дитини, стеженні за кожним її кроком та стимулюванні до досягнень. Наслідки надмірної турботи можуть бути різноманітними і включати залежність дітей від батьків, низьку самостійність та вплив на розвиток

особистості. Діти, що виростають під надмірною турботою, можуть відчувати стрес, низьку самооцінку та втрату впевненості у власних силах. Також може виникати недостатній розвиток навичок самостійного рішення, оскільки батьки беруть на себе більшу частину відповідальності за прийняття рішень.

Вправа «Той, що говорить - Слухаючий» [35].

Батьки розбиваються на пари. Один учасник буде говорити, а інший слухати. Вправа проходить у три етапи:

1 етап. Протягом 5 хвилин перший учасник (що говорить) повідомляє про свої труднощі у спілкуванні з дитиною. При цьому звертає увагу на ті моменти, які породжують ці Проблеми. Другий батько активно слухає.

2 етап. Обидва учасники обговорюють, що у поведінці слухача допомогло висловитись, а що заважало. (1 хвилина).

3 етап. Протягом 5 хвилин перший учасник говорить про свої сильних сторонах у спілкуванні з дитиною, про те, що допомагає встановлювати контакт. Потім учасники змінюються ролями. (Це вправа допомагає батькам по-новому поглянути на своє спілкування з дитиною).

Вправа «Прогноз» [15]. Батьки застосовують метод "Проблема - Пошук - Висновок", щоб передбачити можливий розвиток подій у відносинах з дітьми. Вони аналізують причини конфліктів, які часто зустрічаються, і шукають можливі варіанти вирішення. Тут важливо використовувати питання «Що? Хто? Як? Чому? Де? Коли?»

1. Ситуація: Батько завзято намагається вирішити конфлікт. Пошук: Групове обговорення варіантів відповідей. Висновок: Конфлікт може стати хронічним, що призведе до поглиблення проблем.

2. Ситуація: Батько виявляє деспотичні риси. Пошук: Групове обговорення. Висновок: Деспотизм може спонукати дитину до відплати та "відіграшу" на інших.

3. Ситуація: Батько встановлює багато заборон. Пошук: Групове обговорення. Висновок: Дитина може намагатися обійти заборони, що може призвести до брехні та пристосування.

4. Ситуація: Дитина мстить батькові. Пошук: Групове обговорення.
Висновок: Важливо знайти причину мстивості, можливо, батько не вирішив свої власні проблеми.

Рефлексія.

День 5: Підсумки та плани на майбутнє

Тема: Закріплення знань та планування подальших дій.

Вправа «Психологічна зарядка» [18].

Шановні батьки, пропонуємо вам виконати певні рухи, якщо ви згодні з цими висловлюваннями:

Якщо у вашій сім'ї іноді виникають “приступи непослуху” - поплескайте в долоні.

Якщо ви дитину частіше хвалите, ніж лаєте і караєте - торкніться кінчика носа.

Якщо ви вважаєте себе добрим батьком - постукайте кулачком у груди.

Якщо у вас виникають якісь складнощі або нерозуміння зі своєю дитиною - моргніть правим оком.

Чи буває у вашій сім'ї так: ви караєте дитину, а інші члени сім'ї відразу починають дорікати вам за зайву суворість і втішати дитину – то топніть ногою.

Якщо ви вважаєте, що у вихованні дітей головне – приклад дорослих – посміхніться.

Якщо ви робите все можливе, щоб вашій дитині було комфортно в сім'ї – погладьте себе по голові.

Вправа «Парасолька якостей» [14].

Батьки по групах малюють по 4 парасольки: дві парасольки з позитивними якостями: своїми і своєю дитину, дві інші – із негативними. За бажанням зачитуються якості батьків та дітей. Що відчував батько, коли виконував завдання? Потім на ватмані або дошці будуємо спільні парасольки та дивимося, яких якостей більше.

Ця вправа допомагає побачити позитивні якості знайти «світло» у душі дитини!

Вправа «Способи вираження невдоволення своєю дитиною та способи похвали» [14].

Батьки встають у два кола (зовнішнє та внутрішнє) обличчям друг до друга. Учасники зовнішнього кола спочатку лають, а потім хвалять свого партнера (потім вони змінюються ролями).

Обговорення:

- що відчували у першому та другому випадках?;
- чого було більше?;
- що було простіше?;
- що краще вдавалося партнеру?;
- конфлікт – чия це проблема?

Вправа «Скарбничка ідей щодо зміцнення сімейних традицій» [35].

Учасники пишуть ідеї, що сприяють зміцненню сімейних зв'язків та покращенню відносин з дітьми. Потім вони складають аркуші з ідеями в ящик або мішок. По черзі вони витягують аркуші з ідеями, озвучують їх та надають аналіз, чи може така ідея бути успішною. Після цього відбувається обговорення.

Ведучий: Для завершення нашої розмови, давайте створимо «Формулу доброго відношення у сім'ї».

Усі учасники підписуються на аркушах паперу, відповідаючи на запитання: «Що Я роблю для того, щоб моя дитина стала ЩАСЛИВОЮ?» Потім ви кладете свої підписані аркуші до нашого батьківського серця, що зображене на плакаті. Час на це 3 хвилини.

Ведучий: Подивіться на наші результати! Наше батьківське серце велике, яскраве та добре! Воно нещадно дарує нашим дітям своє тепло, ласку та кохання, завжди і в усіх ситуаціях. А наші підписані аркуші - це наші руки, які ми простягаємо дітям, щоб підтримати, допомогти або просто обійняти. Нехай такі серця будуть у кожному домі і в кожній родині.

Тепер давайте підпалимо свічку.

Ведучий: Існує старовинна притча: «Бог створив людину з глини, залишивши в неї невикористаний шматочок. «Що тобі ще зліпити?» - запитав Бог. «Зліпи мені щастя», – відповів чоловік. Нічого не сказавши, Бог поклав у долоню людині шматочок глини, що залишився».

Ведучий: Усе у наших руках. І щастя наших дітей також у наших руках. Хай це світло і тепло свічки знищить всі наші турботи та проблеми, а її світло освітить наші серця та душі, наповнивши їх теплом та коханням. Хай цей вечір приносить вам щастя і радість.

Тепер давайте візьмемося за руки. Лише разом ми зможемо зробити наших дітей справжньо щасливими.

Давайте зараз подякуємо один одному за участь у тренінгу. Наберемо повітря та разом погасимо свічки.

Ведучий: Ми хочемо подякувати вам за вашу участь у нашому тренінгу. Сподіваємося, що сьогоднішнє заняття було корисним для вас і допомогло зрозуміти щось нове.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Результати дослідження показують, що більшість батьків мають збалансовані погляди на свою сімейну роль та стосунки з дітьми. Водночас, певна частина респондентів виявляє або надмірну відданість і турботу, або навпаки, певну байдужість та емоційну дистанцію. Це свідчить про необхідність індивідуального підходу до кожної сім'ї та дитини, враховуючи їхні унікальні потреби та обставини. Такі результати можуть бути корисними для психологів та соціальних працівників, які працюють з родинами, а також для розробки програм підтримки батьків.

Таким чином, за результатами емпіричного дослідження можна зробити висновок, що самооцінка дітей молодшого шкільного віку суттєво впливає на їхню життєдіяльність, соціальні взаємодії та психологічне благополуччя. Висока самооцінка сприяє впевненості в собі, активності та успішності у навчанні та соціальних контактах. Середня самооцінка дозволяє дітям адекватно оцінювати свої можливості, але вони можуть потребувати підтримки для досягнення успіху. Низька самооцінка асоціюється з проблемами в соціальній активності, самокритикою та підвищеною тривожністю, що негативно впливає на загальний емоційний стан і соціальну адаптацію. За результатами методики «Моя сім'я» можна зробити висновки, що більшість дітей зображають членів своєї сім'ї в позитивному або спокійному стані, що свідчить про загальну задоволеність сімейними відносинами. Велика кількість респондентів вказує на високу близькість між членами сім'ї, особливо з мамою, що свідчить про сильний емоційний зв'язок. Однак, деякі діти демонструють відчуження або нейтральність у сімейних стосунках, що може вказувати на можливі проблеми.

ВИСНОВКИ

1. Психологічні особливості молодших школярів включають високу чутливість до емоційної атмосфери в сім'ї, залежність від батьківської підтримки та схильність до наслідування батьківських моделей поведінки. Тому стиль виховання у сім'ї грає ключову роль у формуванні їх особистості, соціальних навичок та емоційного благополуччя. В основу теоретико-методологічної було покладено детальне вивчення основних чотирьох стилів виховання. Авторитарний стиль, у сім'ях з авторитарним стилем виховання батьки часто застосовують жорсткі дисциплінарні методи, вимагають безумовного підкорення та не враховують думку дитини. Це може призводити до розвитку низької самооцінки, тривожності, залежності від авторитетів, а також до агресивної або замкнутої поведінки. Демократичний стиль, цей стиль виховання характеризується взаємоповагою, відкритим спілкуванням та врахуванням інтересів дитини. Батьки встановлюють чіткі, але гнучкі правила, що сприяє розвитку самостійності, високої самооцінки, відповідальності та соціальних навичок. Ліберальний стиль, у таких сім'ях дитині надається велика свобода дій, мінімальний контроль з боку батьків. Це може призводити до недостатньої самодисципліни, проблем із встановленням меж, а також до залежності від зовнішніх обставин. Індиферентний стиль, цей стиль виховання характеризується байдужістю батьків до дитини, недостатньою увагою до її потреб та інтересів. Як наслідок, дитина може відчувати себе непотрібною, що впливає на розвиток низької самооцінки, почуття самотності та труднощів у соціалізації.

2. Стиль сімейного виховання має значний вплив на розвиток особистості молодшого школяра. Найбільш сприятливим для всебічного розвитку дитини є авторитетний стиль, який поєднує високу вимогливість з високою чутливістю та підтримкою. Інші стилі виховання можуть мати негативні наслідки для емоційного, соціального та когнітивного розвитку дитини.

3. Було проведено психологічне дослідження, що досліджувало вплив стилю батьківського виховання на формування особистості молодшого школяра. У дослідженні були використані чотири психодіагностичні методики: "Автопортрет", пороективна методика "Моя сім'я", опитувальник батьківського відношення (ОБВ) від А.Я. Варга та В.В. Століна, і методика PARI, що вивчає батьківські установки.

4. Отримані результати свідчать про різноманітні соціально-психологічні характеристики серед респондентів. Більшість дітей мають середній рівень за всіма шкалами, що відображає баланс у їхньому соціальному та емоційному житті. Проте значна частка дітей з високими або низькими показниками за певними шкалами вказує на наявність окремих груп, які потребують додаткової уваги та підтримки, особливо у сфері соціальних взаємодій, співпраці, емоційної залежності та впевненості в собі. Самооцінка дітей молодшого шкільного віку суттєво впливає на їхню життєдіяльність, соціальні взаємодії та психологічне благополуччя. Висока самооцінка сприяє впевненості в собі, активності та успішності у навчанні та соціальних контактах. Середня самооцінка дозволяє дітям адекватно оцінювати свої можливості, але вони можуть потребувати підтримки для досягнення успіху. Низька самооцінка асоціюється з проблемами в соціальній активності, самокритикою та підвищеною тривожністю, що негативно впливає на загальний емоційний стан і соціальну адаптацію. Велика кількість респондентів вказує на високу близькість між членами сім'ї, особливо з матір'ю, що свідчить про сильний емоційний зв'язок. Однак, деякі діти демонструють відчуження або нейтральність у сімейних стосунках, що може вказувати на можливі проблеми.

5. На основі результатів констатувального експерименту розроблено практичні рекомендації щодо покращення сімейного клімату задля гармонійного виховного впливу на молодшого школяра у вигляді тренінгу.

Таким чином, всі завдання кваліфікаційної роботи виконано, мету – досягнуто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барнс Р. Як вітчиму стати батьком. Львів : Свічадо, 2014. 190 с.
2. Бикова А. Л. Самостійна дитина, або Як стати «лінивою мамою». Київ : BookChef, 2017. 272 с.
3. Біда Н. В., Оксанич А. О., Сидорченко О. П. Спілкування з дитиною в малюнках. Київ : ГО «Батьківська спілка», 2019. 138 с.
4. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї : курс лекцій. Київ : МАУП, 2001. 95 с.
5. Варга В. С. Моя сім'я та Я : прогр. корекції емоційно-вольової сфери дітей у контексті дитячо-батьківських стосунків : навч.-метод. посіб. М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Держ. вищ. навч. закл. «Ужгород. нац. ун-т» та ін. Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2011. 144 с.
6. Васьківська С. В. Основи психологічного консультування: навчальний посібник. Київ : Четверта хвиля, 2004. 256 с.
7. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал : підруч. для педагогів, виховників, молоді і батьків. Львів : Камула, 2006. 276 с.
8. Вітакер К. Брак і сім'я. *Сімейна психологія і сімейна терапія*. 2008. – № 3. 192 с.
9. Вовчик-Блакитна О. О. Індивідуальні особливості емоційного розвитку дитини : стратегії педагогічного супроводу. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 4. С. 1-3.
10. Гресь А. О. Зрозумій мене! Секрети розшифрування дитячої поведінки. Харків : Основа, 2019. 96 с.
11. Джесс П. Ш. Народжені бути вільними. Чому підлітки ризикують та як захистити їх від небезпек. Київ : Книголав, 2018. 304 с.
12. Дмитренко Д. Д. Виховання обдарованих дітей. Київ : Палітра педагога. 2007. № 2. С. 13-15.

13. Долинська Л. В. Підготовка молоді до сімейного життя. (соц.-псих. тренінг) : навчально-методичний посібник. Київ : НПУ імені МП Драгоманова. 2002. 20 с.
14. Дольто Ф. Боротьба за дитину. Як уникнути стереотипів і штампів виховання. Харків : КСД, 2018. 672 с.
15. Дорослі й діти : формування емоційних стосунків. Навчальний посібник / за заг. ред. М. Боришевського, Г. Бевз. Київ, 2005. 214 с.
16. Дубінська Л. Дитина не слухає. Що робити. Київ : БрайтБукс, 2016. 128 с.
17. Духневич В. М. Прикладні питання технологій підготовки та проведення когнітивно орієнтованих тренінгів спілкування : метод. рек.; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. Київ : Міленіум, 2014. 84 с.
18. Зав'язкін О. К. Граючи, розвиваємо увагу, пам'ять, уяву, логіку, мовлення : для дошкільнят, дбайливих батьків, працівників дошкіль. закл. : дітям 4-6 р. Донецьк : БАО, 2007. 176 с.
19. Іванов Д. І. Символічні форми репрезентації дитячо-батьківських стосунків : глибинно-психологічні аспекти. *Наука і освіта*. 2001. № 4. С. 24-28.
20. Кілбі Е. Розблоковане батьківство. Як виростити здорових і щасливих дітей в епоху інформаційних технологій. Київ : КМ Букс, 2019. 248 с.
21. Колупаєва А. А., Наконечна Л. М. Інклюзивне навчання. Вибір батьків. Київ : Кенгуру. 2019. 56 с.
22. Корчак Я. Як любити дитину. Харків : КСД, 2016. 208 с.
23. Кравченко К. В. Дослідження ставлення батьків до дитини у сучасних українських сім'ях. *Матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм»* : зб. наук. праць, 23–24 січн. 2015 р. Сєверодонецьк : Вид-

во Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2015. С. 88–90.

24. Кравченко Т. Л. Сімейне виховання та його технології. *Студії : родинна педагогіка*. Київ : Учитель, 2000. № 1-3. С. 17-21.

25. Кривопишина О. А. Сім'я як мікрочинник творчої особистості. *Обдарована дитина*. 2007. № 7. С. 60-63.

26. Курсінка М. Ш. Виховання надзвичайної дитини. Київ : Наш формат, 2016. 432 с.

27. Ліщук В. В. Материнська школа. Щоб усі діти були щасливими. Чернівці, 2003. 192 с.

28. Максименко Д. С. Вчимося бути батьками. Школа для молодих батьків. Київ : Центр навчальної літератури, 2018. 200 с.

29. Марінушкіна О. Е., Замазій Б. О. Порадник практичного психолога. Харків, 2007. 213 с.

30. Медіна Дж. Правила розвитку мозку дитини. Як виховати розумну та щасливу дитину від народження до п'яти. Київ : Наш формат, 2019. 320 с.

31. Новара Д. Покарання марні. Як виховувати, не попадаючи в пастку емоцій. Київ : Сварог, 2020. 276 с.

32. Павелків Р. В. Вікова психологія. Київ : Кондор, 2011. 469 с.

33. Перлман К. Ігноруйте! Щасливе виховання без надмірного контролю. Київ : Книголав, 2018. 240 с.

34. Петрановська Л. Таємна опора. Емоційний зв'язок у житті дитини. Київ : Віват, 2021. 224 с.

35. Петрановська Л. Якщо з дитиною складно. Харків : Віват, 2020. 261 с.

36. Психологічна допомога сім'ї : посібник / за ред. З. Г. Кісарчук. Київ : ОП «Житомирська облдрукарня», 2008. 182 с.

37. Психологія сім'ї / Поліщук В. М., Ільїна Н. М., Поліщук С. А. та ін.; за заг. ред. В. М. Поліщука. Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. 239 с.

38. Психологія сім'ї та шлюбу : таблиці, схеми, коментарі : навчально-наочний підручник / за заг. ред. О. М. Цільмак. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. 266 с.
39. Психологія сім'ї : навчальний посібник / за заг. ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2020. 282 с.
40. Рацул А. Педагогічні умови родинно-сімейного виховання дітей. *Рідна школа*. 2007. № 4. С. 53-56.
41. Ройз С. Практичне дитинознавство. Продовжуємо розмову. Київ : Ніка-Центр, 2021. 384 с.
42. Романова Є. А., Смирнов С. М. Психологія сімейних відносин: сучасні підходи. Одеса : Пальміра, 2019. 200 с.
43. Седих К. В. Психологія сім'ї : навч. посіб. Полтава : «Академія», 2014. 259 с.
44. Симоненко Т. О. Дитина в сім'ї: психологічний аспект. Київ : Генеза, 2014. 160 с.
45. Сігел Д., Брайсон Т. Досить істерик! Комплексний підхід до гармонійного виховання дитини. Київ : Наш формат, 2018. 264 с.
46. Скнар О. М. Потенціал проєктивних методик у формуванні політичної картини світу молоді : посібник Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ : Міленіум, 2017. 96 с.
47. Соколов В. Як виховати не зашкодивши. Харків : Основа, 2018. 240 с.
48. Супербатьки. 75 успішних стратегій виховання / пер. Т. Заволоко. Київ : КМ-Букс, 2018. 208 с.
49. Темплар Р. Правила батьківства. Харків : КСД, 2017. 288 с.
50. Туріщева Л. В. Робота шкільного психолога з батьками. Навчально-методичний посібник для вчителя. Харків, 2007. 312 с.
51. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 364 с.

52. Фомічова Л. І. Сімейна психологія : навч.-метод. посіб. Дніпро : ДНУ, 2017. 192 с.
53. Хомуленко І. В. Психологічна допомога сім'ям у кризових ситуаціях. Харків : Ранок, 2013. 175 с.
54. Шамдян К. Проективні методи дослідження особистості: підручник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 466 с.
55. Шаргородська С. К. Насилля в сім'ї : види, наслідки, шляхи подолання. *Соціальний педагог*. 2007. № 2 (2). С. 14-16.
56. Шишалова Л. І. Партнерська взаємодія з дитиною. Тренінгові заняття з батьками. *Дошкільний навчальний заклад*. 2007. № 1 (07).
57. Шрагіна Л. Б. 15 табу для матерів і татусів, або Батьківські помилки з любові до дітей. Львів : ВСЛ, 2016. 144 с.
58. Шрагіна Л. Б. Немовля – малеча - підліток. Мудрі формули виховання. Київ : Брайт Стар, 2016. 160 с.
59. Щербакова К. У сім'ї росте дитина : родина і становлення особистості. Київ : Неопалима купина, 2006. 238 с.
60. Bowen M. *Family Therapy in Clinical Practice*. New York : Jason Aronson, 1978. 608 p.
61. Cowan P. A., Cowan C. P. Interventions to Ease the Transition to Parenthood: Why They Are Needed and What They Can Do. *Family Relations*. 1995. Vol. 44. № 4. P. 412–423.
62. Desmond B. Effective Group Development: A Paradoxical Approach for Action Learning Facilitators. *OD Practitioner*. 2011. Vol. 43. № 1. P. 29–34.
63. Gottman J. M., Levenson R. W. The Timing of Divorce: Predicting When a Couple Will Divorce Over a 14-Year Period. *Journal of Marriage and Family*. 2000. Vol. 62. № 3. P. 737–745.
64. Johnson S. M., Greenberg L. S. Emotionally Focused Therapy: Transforming Relationships. *Journal of Marital and Family Therapy*. 1985. Vol. 11. № 4. P. 259–272.

65. Richardson A.C., Lo J., Priddis L. A Quasi-Experimental Study of the Respectful Approach on Early Parenting Competence and Stress. *Journal of child and family studies*. 2020 V. 29. № 10. P. 2796–2810.

66. Rodic M., Cui J., Malykh S. Cognition, emotion, and arithmetic in primary school: A cross-cultural investigation. *British journal of development psychology*. 2018. V. 36. № 2. P. 255–276.

67. Walsh F. *Strengthening Family Resilience*. New York: Guilford Press, 2016. 400 p.

Додаток А

Таблиця А.1

Відомості про респондентів (матері)

№	Респондент	Вік
1	Яна	28
2	Марія	29
3	Тетяна	30
4	Тетяна	31
5	Анастасія	32
6	Кароліна	33
7	Галина	34
8	Вікторія	35
9	Ганна	28
10	Олена	29
11	Євгенія	30
12	Наталія	31
13	Інна	32
14	Катерина	33
15	Анжела	34
16	Альона	35
17	Ксенія	28
18	Оксана	29
19	Ольна	30
20	Наталія	31
21	Світлана	32
22	Марина	33
23	Алла	34
24	Олена	35
25	Дар'я	28
26	Оксана	29
27	Валентина	30
28	Ірина	31
29	Антоніна	32
30	Олена	33

Продовження Додатку А

Таблиця А.2

Відомості про респондентів (діти)

№	Ім'я	Вік
1	Артем	8
2	Софія	8
3	Микита	8
4	Катерина	8
5	Ілля	8
6	Вікторія	8
7	Данило	8
8	Марія	8
9	Андрій	8
10	Олександра	8
11	Владислав	8
12	Анна	8
13	Олег	8
14	Аліна	8
15	Дмитро	8
16	Поліна	7
17	Михайло	7
18	Єва	7
19	Максим	7
20	Дарина	7
21	Роман	7
22	Юлія	7
23	Олексій	7
24	Кіра	7
25	Тимофій	8
26	Анастасія	8
27	Богдан	7
28	Вероніка	8
29	Кирило	7
30	Єлизавета	7

Методика PARI (Тест-опитувальник вивчення батьківських установок) Е. С. Шефер і Р. К. Белл

Методика PARI (parental attitude research instrument) призначена для вивчення ставлення батьків (насамперед матерів) до різних сторін сімейного життя (сімейної ролі). Автори - американські психологи Е. С. Шефер і Р. К. Белл. У методиці виділені 23 аспекту-ознаки, що стосуються різних сторін ставлення батьків до дитини і життя в сім'ї. З них - 8 ознак описують ставлення до сімейної ролі і 15 - стосуються батьківсько-дитячих відносин. Ці 15 ознак діляться на три групи: I - оптимальний емоційний контакт, II - зайва емоційна дистанція з дитиною, III - зайва концентрація на дитині. Шкали ці виглядають наступним чином.

Ставлення до сімейної ролі.

Описується за допомогою 8 ознак, їх номери в опитувальному аркуші 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23: - Обмеженість інтересів жінки рамками сім'ї, турботами виключно про сім'ю (3); - Відчуття самопожертви в ролі матері (5); - Сімейні конфлікти (7); - Сверхавторитет батьків (11); - Незадоволеність роллю господині будинку (13); - «Байдужість» чоловіка, його невключеність у справи сім'ї (17); - Домінування матері (19); - Залежність і несаможиттєвість матері (23). Ставлення батьків до дитини I. Оптимальний емоційний контакт (складається з 4 ознак, їх номери по опитувального листа 1, 14, 15, 21): - Спонування словесних проявів, вербалізацій (1); - Партнерські відносини (14); - Розвиток активності дитини (15); - Зрівняльні відносини між батьками і дитиною (21). II. Зайва емоційна дистанція з дитиною (складається з 3 ознак, їх номери по опитувального листа 8, 9, 16): - Дратівливість, запальність (8); - Суворість, надмірна суворість (9); - Ухилення від контакту з дитиною (16). III. Надмірна концентрація на дитині (описується 8 ознаками, їх номери по опитувального листа 2, 4, 6, 10, 12, 18, 20, 22): - Надмірна турбота, встановлення відносин залежності (2); - Подолання опору, придушення волі

Продовження Додатку Б

(4); - Створення безпеки, побоювання образити (6); - Виключення позасімейних впливів (10); - Придушення агресивності (12); - Придушення сексуальності (18); - Надмірне втручання у світ дитини (20); - Прагнення прискорити розвиток дитини (22).

Таблиця Б.1

Стимульний матеріал

№	Текст опитувальника	Відповіді
1	Якщо діти вважають свої погляди правильними, вони можуть не погоджуватися з поглядами батьків.	А а б Б
2	Хороша мати повинна оберігати своїх дітей навіть від маленьких труднощів і образ.	А а б Б
3	Для хорошої матері дім і сім'я - найважливіше в житті.	А а б Б
4	Деякі діти настільки погані, що заради їхнього ж блага потрібно навчити їх боятися дорослих.	А а б Б
5	Діти повинні віддавати собі звіт в тому, що батьки роблять для них дуже багато.	А а б Б
6	Маленьку дитину завжди слід міцно тримати під час миття, щоб він не впав.	А а б Б
7	Люди, які думають, що в хорошій сім'ї не може бути непорозуміння, не знають життя.	А а б Б
8	Дитина, коли подорослішає, буде дякувати батьків за суворе виховання.	А а б Б
9	Перебування з дитиною цілий день може довести до нервового виснаження.	А а б Б
10	Краще, якщо дитина не замислюється над тим, чи правильні погляди його батьків.	А а б Б
11	Батьки повинні виховувати в дітях повну довіру до себе.	А а б Б
12	Дитину слід вчити уникати бійок, незалежно від обставин.	А а б Б
13	Найгірше для матері, що займається господарством, почуття, що їй нелегко звільнитися від своїх обов'язків.	А а б Б
14	Батькам легше пристосуватися до дітей, ніж навпаки.	А а б Б
15	Дитина повинна навчитися в життя багатьом потрібним речам, і тому йому не можна дозволяти втрачати цінний час.	А а б Б
16	Якщо один раз погодитися з тим, що дитина ябеднічає, він буде це робити постійно.	А а б Б
17	Якби батьки не заважали у вихованні дітей, матері б краще справлялися з дітьми.	А а б Б
18	У присутності дитини не треба розмовляти про питання статі.	А а б Б
19	Якби мати не керувала будинком, чоловіком і дітьми, все відбувалося б менш організовано.	А а б Б
20	Мати повинна робити все, щоб знати, про що думають діти.	А а б Б
21	Якби батьки більше цікавилися справами своїх дітей, діти були б краще і щасливіше.	А а б Б

Продовження Додатку Б

Продовж. табл. Б.1

22	Більшість дітей повинні самостійно справлятися з фізіологічними потребами вже з 15 місяців.	А а б Б
23	Найважче для молодої матері - залишатися одній у перші роки виховання дитини.	А а б Б
24	Треба сприяти тому, щоб діти висловлювали свою думку про життя в сім'ї, навіть якщо вони вважають її неправильною.	А а б Б
25	Мати повинна робити все, щоб уберегти свою дитину від розчарувань, які несе життя.	А а б Б
26	Жінки, які ведуть безтурботне життя, не дуже гарні матері.	А а б Б
27	Треба обов'язково викорінювати у дітей прояви народжуваної єхидності.	А а б Б
28	Мати повинна жертвувати своїм щастям заради щастя дитини.	А а б Б
29	Всі молоді матері бояться своєї недосвідченості у поводженні з дитиною.	А а б Б
30	Подружжя повинні час від часу лаятися, щоб довести свої права.	А а б Б
31	Суворі дисципліна по відношенню до дитини розвиває в ньому сильний характер.	А а б Б
32	Матері часто настільки бувають замучені присутністю своїх дітей, що їм здається, ніби вони не можуть з ними бути ні хвилини більше.	А а б Б
33	Батьки не повинні поставати перед дітьми в поганому світлі.	А а б Б
34	Дитина повинна поважати своїх батьків більше за інших.	А а б Б
35	Дитина повинна завжди звертатися за допомогою до батьків або вчителів замість того щоб вирішувати свої непорозуміння в бійці.	А а б Б
36	Постійне перебування з дітьми переконує мати те, що її виховні можливості менше вмінь і здібностей (могла б, але ...).	А а б Б
37	Батьки своїми вчинками повинні завоювати прихильність дітей.	А а б Б
38	Діти, котрі не пробують своїх сил в досягненні успіхів, повинні знати, що потім у житті можуть зустрітися з невдачами.	А а б Б
39	Батьки, які розмовляють з дитиною про його проблеми, повинні знати, що краще дитину залишити в спокої і не вникати в його справи.	А а б Б
40	Чоловіки, якщо не хочуть бути егоїстами, повинні брати участь у сімейному житті.	А а б Б
41	Не можна допускати, щоб дівчатка і хлопчики бачили один одного голими.	А а б Б
42	Якщо дружина достатньо підготовлена до самостійного вирішення проблем, то це краще і для дітей і для чоловіка.	А а б Б
43	У дитини не повинно бути таємниць від своїх батьків.	А а б Б
44	Якщо у вас прийнято, що діти розповідають Вам анекдоти, а Ви - їм, то багато питань можна вирішити спокійно і без конфліктів.	А а б Б
45	Якщо рано навчити дитину ходити, це благотворно впливає на його розвиток.	А а б Б
46	Недобре, коли мати одна долає всі труднощі, пов'язані з доглядом за дитиною та її вихованням.	А а б Б
47	У дитини повинні бути свої погляди і можливість їх вільно висловлювати.	А а б Б
48	Треба берегти дитину від важкої роботи.	А а б Б

Продовження Додатку Б

Продовж. табл. Б.1

9	Жінка повинна вибирати між домашнім господарством і розвагами.	А а б Б
50	Розумний батько повинен навчити дитину поважати начальство.	А а б Б
51	Дуже мало жінок отримують подяку дітей за працю, витрачену на їхнє виховання.	А а б Б
52	Якщо дитина потрапила в біду, в будь-якому випадку мати завжди відчуває себе винною.	А а б Б
53	У молодого подружжя, незважаючи на силу почуттів, завжди є розбіжності, які викликають роздратування.	А а б Б
54	Діти, яким вселили повагу до норм поведінки, стають хорошими, стійкими й шановними людьми.	А а б Б
55	Рідко буває, щоб мати, яка цілий день займається з дитиною, зуміла бути ласкавою і спокійною.	А а б Б
56	Діти не повинні поза домом вчитися тому, що суперечить поглядам їхніх батьків.	А а б Б
57	Діти повинні знати, що немає людей більш мудрих, ніж їхні батьки.	А а б Б
58	Немає виправдання дитині, яка б'є іншу дитину.	А а б Б
59	Молоді матері страждають з приводу свого ув'язнення будинку більше, ніж по-небудь іншої причини.	А а б Б
60	Змушувати дітей відмовлятися і пристосовуватися - поганий метод виховання.	А а б Б
61	Батьки повинні навчити дітей знайти заняття і не втрачати вільного часу.	А а б Б
62	Діти мучать своїх батьків дрібними проблемами, якщо з самого початку до цього звикнуть.	А а б Б
63	Коли мати погано виконує свої обов'язки по відношенню до дітей, це, мабуть, означає, що батько не виконує своїх обов'язків по утриманню родини.	А а б Б
64	Дитячі ігри з сексуальним змістом можуть привести дітей до сексуальних злочинів.	А а б Б
65	Планувати повинна тільки мати, так як тільки вона знає, як належить вести господарство.	А а б Б
66	Уважна мати повинна знати, про що думає її дитина.	А а б Б
67	Батьки, які вислуховують зі схваленням відверті висловлювання дітей про їхні переживання на побаченнях, товариських зустрічах, танцях і т. п., допомагають їм у більш швидкому соціальному розвитку.	А а б Б
68	Чим швидше слабшає зв'язок дітей з родиною, тим швидше діти навчаються вирішувати свої проблеми.	А а б Б
69	Розумна мати робить все можливе, щоб дитина до і після народження знаходився в хороших умовах.	А а б Б
70	Діти повинні брати участь у вирішенні важливих сімейних питань.	А а б Б
71	Батьки повинні знати, як потрібно поступати, щоб їхні діти не потрапили у важкі ситуації.	А а б Б
72	Занадто багато жінок забувають про те, що їх належним місцем є будинок.	А а б Б
73	Діти потребують материнської турботи, якої їм іноді не вистачає.	А а б Б

Продовження Додатку Б

Продовж. табл. Б.1

74	Діти повинні бути більш дбайливі і вдячні своїй матері за працю, вкладену в них.	А а б Б
75	Більшість матерів побоюються мучити дитину, даючи йому дрібні доручення.	А а б Б
76	У сімейному житті існує багато питань, які не можна вирішити шляхом спокійного обговорення.	А а б Б
77	Більшість дітей повинні виховуватися більш строго, ніж це відбувається насправді.	А а б Б
78	Виховання дітей - це важка нервова робота.	А а б Б
79	Діти не повинні сумніватися в способі мислення їхніх батьків.	А а б Б
80	Більше всіх інших діти повинні поважати батьків.	А а б Б
81	Не треба сприяти тому, щоб діти займалися боксом і боротьбою, так як це може призвести до серйозних порушень тіла та іншим проблемам.	А а б Б
82	Одне з поганих явищ полягає в тому, що у матері, як правило, немає вільного часу для улюблених занять.	А а б Б
83	Батьки повинні вважати дітей рівноправними по відношенню до себе у всіх питаннях життя.	А а б Б
84	Коли дитина робить те, що зобов'язаний, він знаходиться на правильному шляху і буде щасливий.	А а б Б
85	Треба залишити дитину, якій сумно, у спокої і не займатися ним.	А а б Б
86	Найбільше бажання будь-якої матері - бути зрозумілою чоловіком.	А а б Б
87	Одним з найскладніших моментів у вихованні дітей є сексуальні проблеми.	А а б Б
88	Якщо мати керує будинком і піклується про все, вся сім'я відчуває себе добре.	А а б Б
89	Так як дитина - частина матері, вона має право знати все про його життя.	А а б Б
90	Діти, яким дозволяється жартувати і сміятися разом з батьками, легше приймають їхні поради.	А а б Б
91	Батьки повинні докласти всіх зусиль, щоб якомога раніше навчити дитину справлятися з фізіологічними потребами.	А а б Б
92	Більшість жінок потребують більшої кількості часу для відпочинку після народження дитини, ніж їм дається насправді.	А а б Б
93	У дитини повинна бути впевненість в тому, що його не покарають, якщо він довірить батькам свої проблеми.	А а б Б
94	Дитину не потрібно привчати до важкої роботи вдома, щоб він не втратив охоту до будь-якої роботи.	А а б Б
95	Для хорошої матері досить спілкування з власною сім'єю.	А а б Б
96	Часом батьки змушені поступати проти волі дитини.	А а б Б
97	Матері жертвують всім заради блага власних дітей.	А а б Б
98	Найголовніша турбота матері - благополуччя і безпека дитини.	А а б Б
99	Природно, що двоє людей з протилежними поглядами в подружжі сваряться.	А а б Б
100	Виховання дітей у строгій дисципліні робить їх більш щасливими.	А а б Б

Продовження Додатку Б**Продовж. табл. Б.1**

101	Природно, що мати «божеволіє», якщо у неї діти егоїсти і дуже вимогливі.	А а б Б
102	Дитина ніколи не повинна слухати критичні зауваження про своїх батьків.	А а б Б
103	Перший обов'язок дітей - довіра по відношенню до батьків.	А а б Б
104	Батьки, як правило, воліють спокійних дітей забіякам.	А а б Б
105	Молода мати відчуває себе нещасною, бо знає, що багато речей, які їй хотілося б мати, для неї недоступні.	А а б Б

Додаток В

Опитувальник батьківського відношення (ОБВ) А. Я. Варга,

В. В. Століна

Інструкція: «Дайте відповіді на питання з максимально можливою відвертістю. Знаком «плюс» відзначайте твердження, з якими Ви згодні, знаком «мінус» – з якими не згодні».

Таблиця В.1

Стимульний матеріал

№	Текст опитувальника
1	Я завжди співчуваю своїй дитині.
2	Я вважаю своїм обов'язком знати все, про що думає моя дитина.
3	Я поважаю свою дитину.
4	Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5	Потрібно довше оберегати дитину від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6	Я відчуваю до дитини почуття прихильності.
7	Хороші батьки оберегають своїх дітей від життєвих труднощів.
8	Моя дитина часто неприємна мені.
9	Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10	Бувають випадки, коли жорстоке поводження з дитиною приносить їй більшу користь.
11	Я відчуваю розпач по відношенню до своєї дитини.
12	Моя дитина нічого не доб'ється у житті.
13	Мені здається, що діти знущаються над моєю дитиною.
14	Моя дитина часто здійснює такі вчинки, які, крім презирства, нічого не варті.
15	Для свого віку моя дитина трохи незріла.
16	Моя дитина навмисно веде себе погано, щоб досадити мені.
17	Моя дитина вбирає все погане, як губка.
18	За будь-яких старань, мою дитину важко навчити хорошим манерам.
19	Дитину слід тримати в жорстких рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
20	Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять в наш дім.
21	Я беру участь у вихованні своєї дитини.
22	До моєї дитини – липне усе погане.
23	Моя дитина не доб'ється успіху в житті.
24	Коли в компанії знайомих говорять про дітей, мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як би мені хотілося.
25	Я жалію свою дитину.
26	Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вони здаються мені дорослішими і за поведінкою, і за судженнями.
27	Я із задоволенням провожу з дитиною увесь вільний час.

Продовження Додатку В

Продовж. табл. В.1

28	Я часто жалкую про те, що моя дитина росте і дорослішає, і з ніжністю згадую її маленькою.
29	Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30	Я мрію про те, щоб моя дитина досягла усього того, що мені не вдалося у житті.
31	Батьки повинні пристосовуватися до дитини, а не тільки вимагати цього від неї.
32	Я намагаюся виконувати усі прохання своєї дитини.
33	При прийнятті сімейних рішень варто враховувати і думку дитини.
34	Я дуже цікавлюся життям дитини.
35	У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.
36	Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37	Я завжди рахуюся зі своєю дитиною.
38	Я відчуваю до своєї дитини дружні почуття.
39	Основна причина капризів моєї дитини – егоїзм, впертість та лінь.
40	Неможливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дітьми.
41	Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безтурботне дитинство.
42	Іноді мені здається, що моя дитина нездатна ні на що хороше.
43	Я поділяю захоплення своєї дитини.
44	Моя дитина може вивести із себе будь-кого.
45	Я розумію невдачі своєї дитини.
46	Моя дитина часто дратує мене.
47	Виховання дитини – суцільне вимотування нервів.
48	Строга дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.
49	Я не довіряю своїй дитині.
50	За суворе виховання діти потім вдячні.
51	Іноді мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52	У моєї дитини більше недоліків, ніж переваг.
53	Я розділяю інтереси своєї дитини.
54	Моя дитина не в змозі будь-що зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.
55	Моя дитина виросте непристосованою до життя.
56	Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
57	Я слідкую за станом здоров'я моєї дитини.
58	Нерідко я захоплююся своєю дитиною.
59	Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60	Я невисокої думки про власну дитину і не приховую це від неї.
61	Бажано, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Продовження Додатку В

Ключ. Прийняття – відторгнення: -3, 5, 6, -8, -10, -12, -14, -15, -16, -18, 20, -23, -24, -26, 27, -29, 37, 38, -39, -40, -42, 43, -44, 45, -46, -47, -49, -51, -52, 53, -55, 56, -60. 2. Соціальна бажаність поведінки: 21, 25, 31, 33, 34, 35, 36. 3. Симбіоз: 1, 4, 7, 28, 32, 41, 58. 4. Авторитарна гіперсоціалізація: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59. 5. Маленький невдаха: 9, 11, 13, 17, 22, 54, 61. Відповідь «Так» – 1 бал, відповідь «Ні» – 0 балів. Якщо перед номером відповіді стоїть знак «-», то за відповідь «Ні» нараховується 1 бал, а за відповідь «Так» – 0 балів.

Інтерпретація отриманих результатів: високі бали свідчать про значну розвиненість зазначених вище видів батьківських взаємин, а низькі бали – про те, що вони порівняно слабо розвинені.

Проективна методика «Моя сім'я»

Інструкція: «Намалюй, будь ласка, свою сім'ю». Не слід давати які-небудь вказівки чи уточнення. На запитання, яні може поставити дитина, типу «Кого треба малювати, а кого не треба?», «Треба намалювати всіх?», «А дідуся малювати треба?» і т.д., відповідати слід ухильно, наприклад: «Малюй так, як тобі хочеться».

Після виконання завдання слід отримати максимум додаткової інформації, організувавши коротку бесіду за допомогою запитань.

1. Скажи, хто тут намальований?
2. Де вони знаходяться?
3. Що вони роблять?
4. Хто в сім'ї найбільш хороший і чому?
5. Їм весело чи нудно? Чому?
6. Хто з намальованих людей найщасливіший? Чому?
7. Хто з них найбільш нещасний? Чому?
8. Як у цій сім'ї карають дітей за погану поведінку?
9. Кого одного залишать вдома, коли поїдуть на прогулянку?
10. Чому дитина не намалював кого-небудь з членів сім'ї (якщо так сталося)?

При опитуванні психолог повинен з'ясувати сенс намальованого дитиною почуття – почуття до окремих членів родини.

Якщо інформації недостатньо можна розширити бесіду і задати дитині вирішити 6 ситуацій: 3 з них мають виявити негативні почуття до членів сім'ї, 3 – позитивні.

1. Уяви собі, що ти маєш два квитки в цирк. Кого б ти покликав з собою?
2. Уяви, що вся твоя родина йде в гості, але один з вас захворів і повинен залишитися вдома. Хто він?

Продовження Додатку Г

3. Ти будуєш з конструктора будинок (вирізаєш паперову сукню для ляльки), і в тебе не виходить. Кого ти покличеш на допомогу?

4. Ти маєш квитків (на один менше, ніж членів сім'ї) на цікаву кінокартину. Хто залишиться вдома?

5. Уяви собі, що ти потрапив на безлюдний острів. З ким би ти хотів там жити?

6. Ти отримав у подарунок цікаве лото. Вся сім'я сіла грати, але вас однією людиною більше, ніж треба. Хто не буде грати?

Методика «Автопортрет»

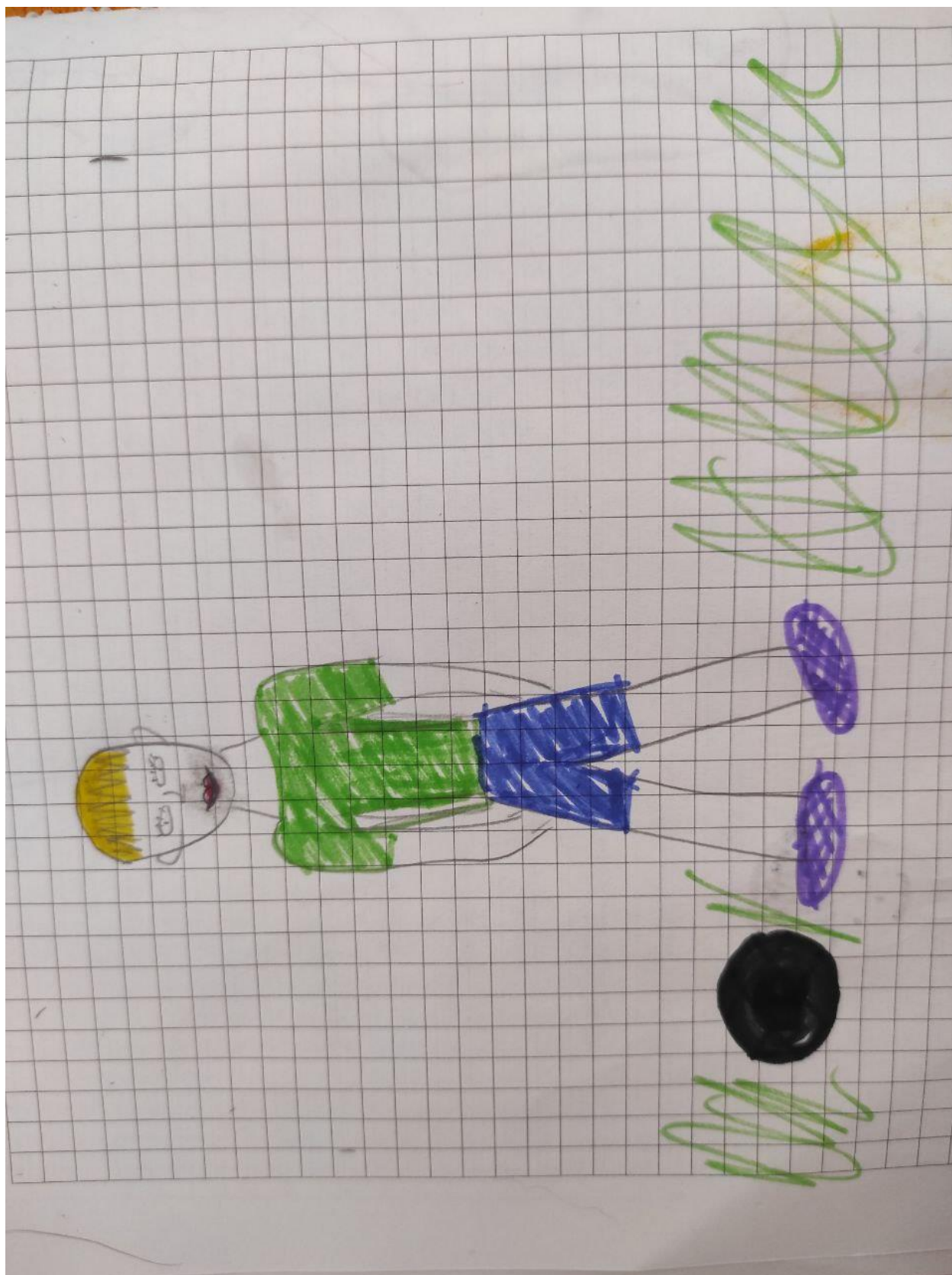
Ознака	Критерії ознаки
1 - самооцінка (розташування малюнка на листі)	1.1 у центрі - адекватна 1.2 у верхній частині листа - завищена 1.3 у нижній частині листа - знижена
2 - інтелектуальна і соціальна адекватність (голова)	2.1 пропорційна, нормальна за розміром голова - інтелектуальна і соціальна адекватність 2.2 велика голова - високі інтелектуальні і соціальні домагання 2.3 маленька голова - інтелектуальна і соціальна неадекватність
3 - контроль над тілесними потягами (шия)	3 - контроль над тілесними потягами (шия)
4 - місцезнаходження базових потреб і потягів (тулуб)	4.1 нормальний, пропорційний тулуб - рівновага потреб і потягів 4.2 маленький тулуб - заперечення потреб і потягів 4.3 великий, великий тулуб - незадоволення усвідомлюваними потягами 4.4 відсутність тулуба - втрата схеми тіла, заперечення тілесних потягів
5 - чутливість до критики, громадської думки	5.1 великі вуха - підвищена чутливість до критики, реактивність на критику 5.2 великі очі - підвищена чутливість до критики
6 - тривожність	6.1 сильний натиск 6.2 приміщення малюнка в лівій частині листа (інтравертированість) 6.3 перемальовування і стирання 6.4 заштриховане волосся (занепокоєння) 6.5 руки притиснуті до тіла
7 - страхи	7.1 інтенсивне штрихування 7.2 обведення контура 7.3 затушовані зіниці
8 - агресивність	8.1 сильний натиск 8.2 жирний контур малюнка 8.3 ноги розставлені 8.4 видно зуби (вербальна агресія) 8.5 виділені віха-ніздрі-рот (виражена агресивність) 8.6 підборіддя збільшене і акцентоване 8.7 ніздрі виділені (примітивна агресія - самозберігальна) 8.8 руки великі, підкреслені, - компенсація слабкості 8.9 зброя

Продовження Додатку Д

Продовж. табл. Д.1

9 - виражений захист	9.1 посмішка 9.2 руки за спиною або в кишенях 9.3 людина зображена в профіль (замкнутість)
10 - егоїзм, нарцисизм	10.1 пише своє ім'я 10.2 великий малюнок 10.3 очі без зіниць; напівприкриті очі (зосередженість на собі)
11 - депресія	11.1 малюнок в нижній частині листа 11.2 слабкий натиск і контур 11.3 скута, статична поза 11.4 ескізний контур
12 - залежність (у тому числі і від матері)	12.1 великий (червоний) рот 12.2 гудзики по центральній осі 12.3 маленькі ступні і долоні 12.4 наявність кишень (залежність від матері) і у чоловіка, і у жінки 12.5 грудям дуже підкреслені(залежність від матері) у чоловіка
13 - емоційна незрілість, інфантилізм	13.1 очі без зіниць 13.2 опускання шиї 13.3 дитячі риси обличчя 13.4 пальці як листочки або грона винограду
14 - демонстративність	14.1 довгі вії 14.2 волосся приділено багато уваги 14.3 виділені великі губи 14.4 одяг, що ретельно промальовував, прикрашена 14.5 макіяж і прикраси

Малюнки респондентів до методики «Автопортрет»

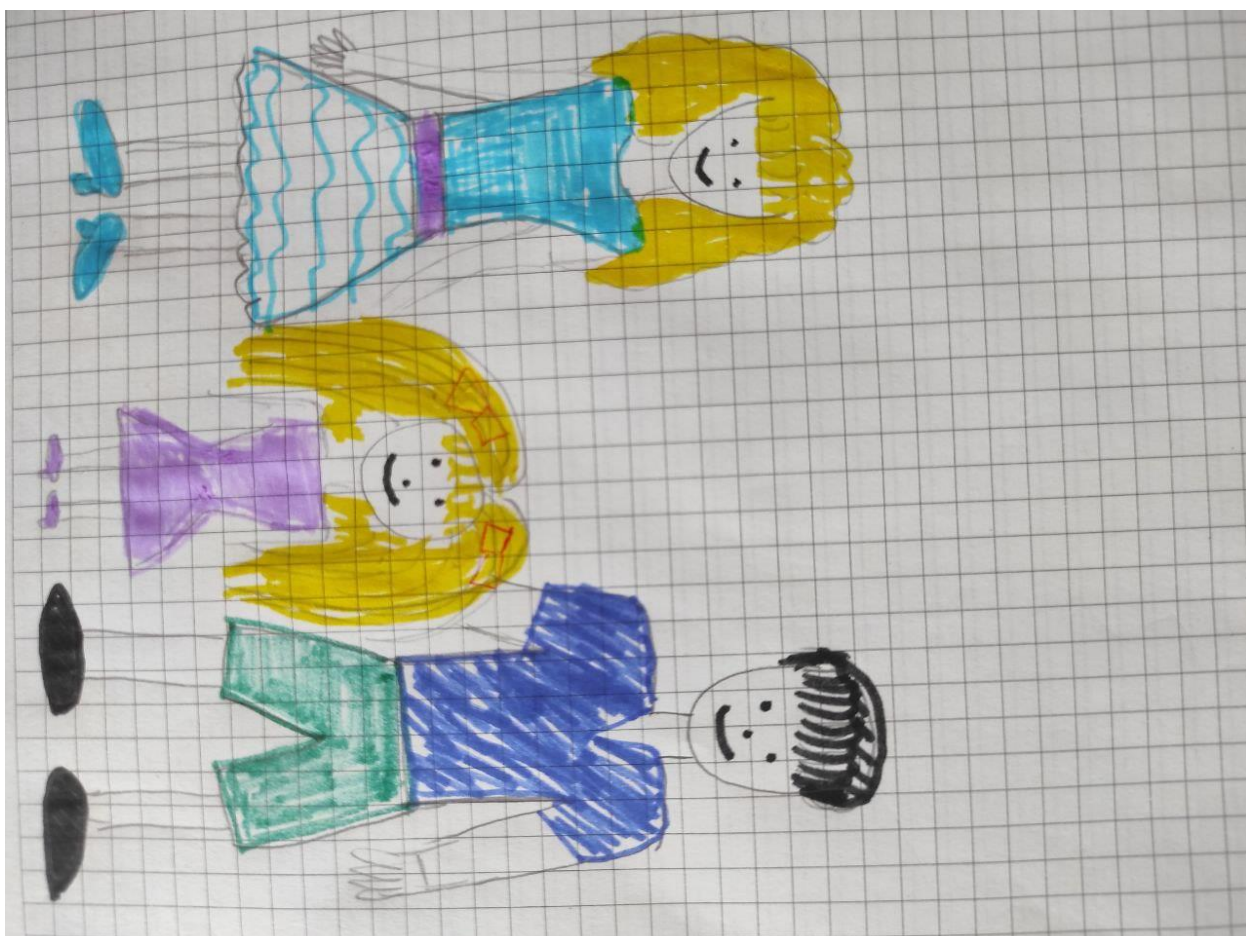
Продовження Додатку Е

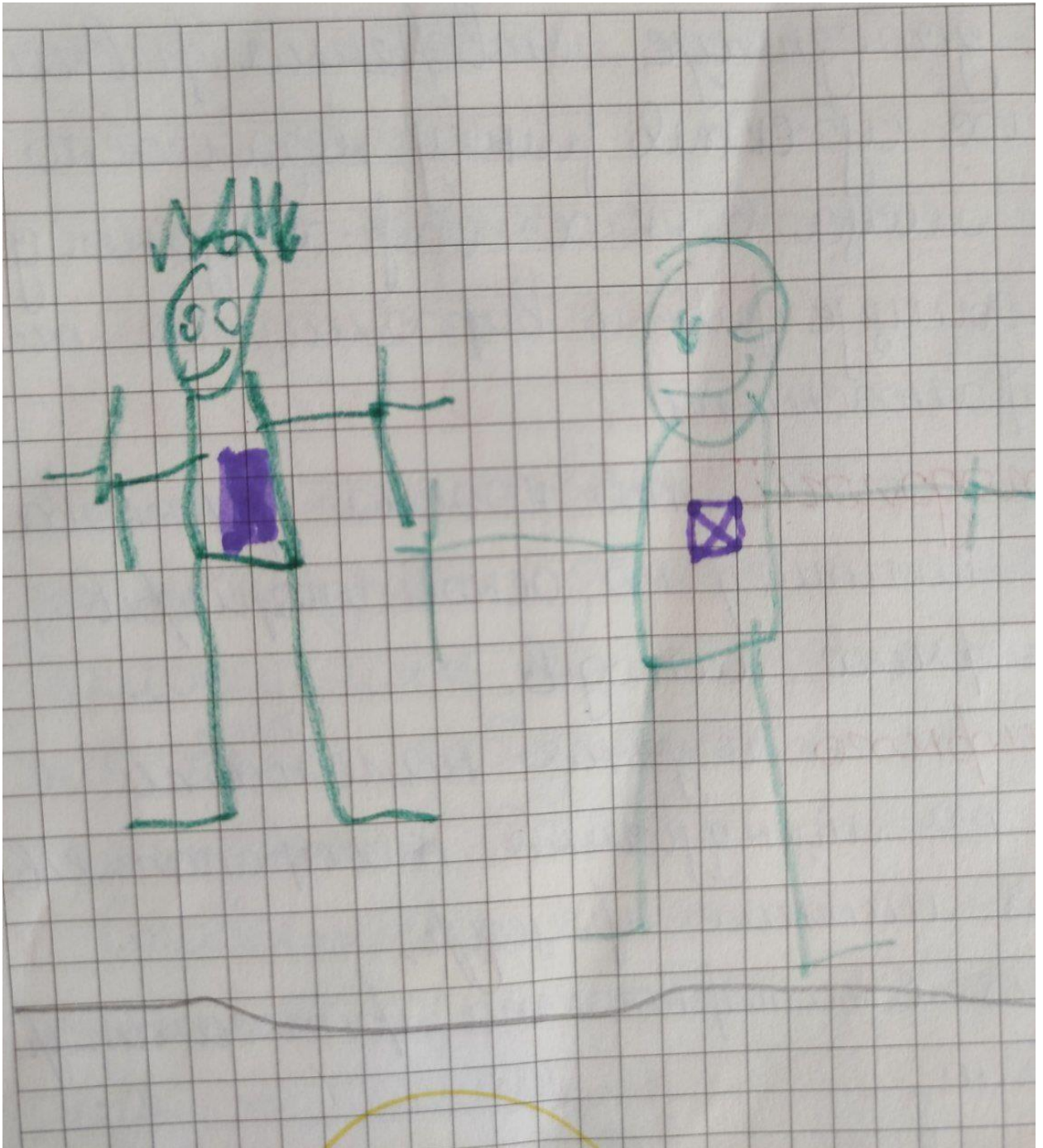
Продовження Додатку Е

Малюнки до методики «Моя сім'я»

Продовження Додатку Ж

Додаток З

Таблиця 3.1

Зведена таблиця результатів дослідження за методикою PARI (вивчення батьківських установок)

Респондент	3	5	7	11	13	17	19	23	1	14	15	21	8	9	16	2	4	6	10	12	18	20	22
1	12	15	10	14	9	8	13	7	17	16	18	15	6	8	7	13	12	11	10	9	6	8	12
2	10	14	9	12	8	7	12	6	18	15	17	14	7	9	8	12	13	10	11	10	7	9	13
3	11	13	8	15	10	9	14	8	16	14	16	13	8	10	9	11	14	9	12	11	8	10	14
4	13	16	11	13	7	6	15	5	19	18	19	17	5	7	6	14	15	12	13	12	9	7	15
5	9	12	7	11	6	5	11	6	20	16	18	15	7	8	7	13	12	11	10	9	6	8	12
6	12	15	10	14	9	8	13	7	17	16	18	15	6	8	7	13	12	11	10	9	6	8	12
7	10	14	9	12	8	7	12	6	18	15	17	14	7	9	8	12	13	10	11	10	7	9	13
8	11	13	8	15	10	9	14	8	16	14	16	13	8	10	9	11	14	9	12	11	8	10	14
9	13	16	11	13	7	6	15	5	19	18	19	17	5	7	6	14	15	12	13	12	9	7	15
10	9	12	7	11	6	5	11	6	20	16	18	15	7	8	7	13	12	11	10	9	6	8	12
11	12	15	10	14	9	8	13	7	17	16	18	15	6	8	7	13	12	11	10	9	6	8	12
12	10	14	9	12	8	7	12	6	18	15	17	14	7	9	8	12	13	10	11	10	7	9	13
13	11	13	8	15	10	9	14	8	16	14	16	13	8	10	9	11	14	9	12	11	8	10	14
14	13	16	11	13	7	6	15	5	19	18	19	17	5	7	6	14	15	12	13	12	9	7	15
15	9	12	7	11	6	5	11	6	20	16	18	15	7	8	7	13	12	11	10	9	6	8	12
16	12	15	10	14	9	8	13	7	17	16	18	15	6	8	7	13	12	11	10	9	6	8	12
17	10	14	9	12	8	7	12	6	18	15	17	14	7	9	8	12	13	10	11	10	7	9	13
18	11	13	8	15	10	9	14	8	16	14	16	13	8	10	9	11	14	9	12	11	8	10	14
19	13	16	11	13	7	6	15	5	19	18	19	17	5	7	6	14	15	12	13	12	9	7	15
20	9	12	7	11	6	5	11	6	20	16	18	15	7	8	7	13	12	11	10	9	6	8	12
21	12	15	10	14	9	8	13	7	17	16	18	15	6	8	7	13	12	11	10	9	6	8	12
22	10	14	9	12	8	7	12	6	18	15	17	14	7	9	8	12	13	10	11	10	7	9	13
23	11	13	8	15	10	9	14	8	16	14	16	13	8	10	9	11	14	9	12	11	8	10	14
24	13	16	11	13	7	6	15	5	19	18	19	17	5	7	6	14	15	12	13	12	9	7	15

Продовження Додатку 3**Продовж. табл. 3.1**

25	9	12	7	11	6	5	11	6	20	16	18	15	7	8	7	13	12	11	10	9	6	8	12
26	12	15	10	14	9	8	13	7	17	16	18	15	6	8	7	13	12	11	10	9	6	8	12
27	10	14	9	12	8	7	12	6	18	15	17	14	7	9	8	12	13	10	11	10	7	9	13
28	11	13	8	15	10	9	14	8	16	14	16	13	8	10	9	11	14	9	12	11	8	10	14
29	13	16	11	13	7	6	15	5	19	18	19	17	5	7	6	14	15	12	13	12	9	7	15
30	9	12	7	11	6	5	11	6	20	16	18	15	7	8	7	13	12	11	10	9	6	8	12